

МОДЕЛІ ПРОФСПІЛКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ТИПИ ПРОФРУХІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Проблеми діяльності профспілок, їхнього функціонування як організацій, покликаних захищати економічні і соціальні інтереси працівників найманої праці в умовах ринкової економіки, останнім часом привертають усе більшу увагу дослідників - журналістів, політологів, соціологів, економістів, профспілкових діячів. Від вирішення цих питань, що торкаються, у кінцевому рахунку, кожного, кому небайдуже його власний добробут, його майбутнє і майбутнє його дітей, будуть багато в чому залежати перспективи розвитку України, як незалежної держави із соціально орієнтованою економікою, у якій кожна чесна людина змогла б жити гідно, маючи можливість одержувати оплату своєї праці відповідно до її можливостей і здібностей.

Наскільки, якою мірою нинішні профспілки України відповідають вимогам, висунутих до них складною і динамічною нинішньою ситуацією? Які перспективи розвитку профспілкового руху, які можливі напрямки еволюції, реформування профспілкової діяльності в Україні? Що з досвіду міжнародного профспілкового руху, зарубіжних профспілок є прийнятним, а що не може бути сприйнято українськими профспілками в силу їхньої специфіки? На які зразки, приклади варто орієнтуватися?

Ці й інші актуальні питання розвитку сучасного українського профруху є предметом ретельного аналізу в наукових дослідженнях, у публіцистиці, у профспілковій періодиці. Певним внеском у розуміння цих проблем може стати аналіз розвитку профспілкового руху на основі виділення його історично сформованих типів, моделей діяльності, що сформувалися в ході тривалої, більш ніж двохсотлітньої еволюції цього суспільно-політичного явища. Аж ніяк не претендуючи на те, щоб сформулювати істину в останній інстанції і дати відповіді на всі поставлені питання, усе-таки думаємо, що даний аналіз зможе дати матеріал для зіставлень, міркувань і обговорень, необхідних для більш глибокого осмислення проблем, що стоять перед сучасним профспілковим рухом України. Віддаючи собі звіт у тім, що опис образів і моделей профспілок буде носити багато в чому схематичний, умовний характер, що ця робота зажадає абстрагування від деяких другорядних, несуттєвих ознак, вважаємо, що з наукового погляду буде цілком коректною спроба визначення істотних типів, моделей профспілкової діяльності, що склалися до дійсного часу в міжнародному профспілковому русі.

Виділення типів профспілкового руху і побудови на цій основі абстрактних моделей профспілкової діяльності припускає, що повинно бути визначені істотні ознаки, відносини, функції і рівні розвитку даного явища, що дають підстави для необхідних узагальнень. Такими ознаками можуть бути наступні:

- 1) організаційні принципи побудови профспілок;
- 2) прихильність до тієї чи іншої ідеології, чи ж деідеологізованість;
- 3) характер відносин з політичними партіями, відношення до політичної діяльності і форми участі профспілок у політиці;
- 4) форми і методи профспілкової діяльності, захисту інтересів трудящих;
- 5) характер відносин профспілкового керівництва з масою рядових членів, рівень розвитку внутрішньо профспілкової демократії;
- 6) характер відносин «профспілки - держава»;
- 7) характер відносин «профспілки - роботодавці», відношення профспілок до трипартизму.

З'явившись у кінці 18 століття в найбільше промислово розвинених країні того часу - Великобританії, профспілки поступово, у силу об'єктивних причин суспільного розвитку, поширили свою діяльність по усьому світі. В даний час немає жодної країни у світі, де б не було профспілок.

Але лише в другій половині 19 століття почали складатися визначені типи профспілкового руху, що на початку 20 століття можна було вже описати по їхніх істотних ознаках.

Таких типів профспілкового руху в 20-і роки 20 століття можна було виділити вже біля шести:

- 1) тред-юніоністський тип профспілкового руху;
- 2) анархо-синдикалістський тип;
- 3) німецький тип (геверкшафт);
- 4) тип християнських профспілок;
- 5) тип «жовтих» профспілок;
- 6) радянський тип профспілок.

До 30-х років складається ще один тип - фашистсько-корпоративістські профспілки.

Коротко розглянемо ці типи профспілкового руху по їх основних ознаках.

Тред-юніоністський тип. Історично раніше всіх сформований тип профспілкового руху - уже до середини 19-го століття у Великобританії відбувається формування тред-юніонізму. Найбільш характерними рисами тред-юніоністського типу профспілкового руху є наступні.

1. Цеховий принцип побудови профспілок, коли в профспілкових організаціях поєднуються робітники по спеціальностях і професіям: столяри, що працюють на різних виробництвах, створюють свою профспілку, слюсарі - свою і т.д. Таким чином, на кожному підприємстві в країнах із тред-юніоністським типом профруху існували десятки різних профспілок, що створювало надзвичайну строкатість у професійному русі. Причому, у цих цеховим за своїм характером профспілках поєднувалися, головним чином, висококваліфіковані робітники, і ці профспілки представляли переважну більшість у профспілковому русі. У 1868 р. британські тред-юніони заснували свій національний профцентр - Британський конгрес тред-юніонів (БКТ), - не користувався, утім, значним впливом у профрусі країни: вирішення його щорічних з'їздів не мали обов'язкового характеру для профспілок, що входили в його. Про цехову роздробленість британського профспілкового руху на початку 20-го століття можуть свідчити наступні дані:

Роки	Кількість профспілок	В членів профспілок, тис. чол.	В профспілок, Вхідних у тис. чіл.	В членів профспілок у БКТ, тис. чіл.
1913	1269	4135	207	2232.5
1920	1364	8334	215	6505.5
1923	1161	5410	195	4369
1924	1155	5531	203	4328

(Джерело: Мала енциклопедія по міжнародному профрусі, С. 199).

2. Засобами досягнення своїх цілей (методи натиску на роботодавців) організації тред-юніоністського типу визнають будь-які прийнятні методи - страйку, бойкот, пікетування, демонстрації, підписання колективних договорів, звертання в парламент і інші органи влади, формування суспільної думки в підтримку своїх вимог через пресу і т.д. При цьому не можна сказати, що тред-юніони нерозбірливі в засобах чи безпринципні; основний принцип, яким вони керуються при виборі засобів натиску на роботодавців - це принцип доцільності застосування того чи іншого методу боротьби в сформованій обстановці. У кінцевому рахунку, тред-юніони усе-таки віддають перевагу мирним засобам (після другої світової війни, коли лейбористи стають однієї з двох правлячих партій Великобританії).

3. Звідси і відношення тред-юніонів до ідеології - вони не намагаються зв'язати себе з якими-небудь ідеологічними доктринами, так само як і виробити свою власну (якщо такий не вважати ідеологію прагматизму, що ніде в документах тред-юніонів чітко не зафіксована).

4. Що стосується відношення тред-юніонів до участі в політиці, до політичної боротьби і політичних партій, так досить тривалий час (аж до початку 20-го століття) тред-юніони намагалися дистанціюватися від цих питань, заявляючи про свою аполітичність. Положення починає мінятися наприкінці 19-го століття, у міру того, як у тред-юніоністському середовищі починає усе більше усвідомлюватися та обставина, що держава в ринкових умовах виступає як сукупний визискувач робітників. У 1900 р. ВКТ заснував комітет робочого представництва (КРП) для підготовки обрання в парламент можливого більшого числа депутатів із середовища робітників. З 1906 року КРП став іменуватися Лейбористською партією Великобританії (ЛПВ).

Однак і це «входження в політику» тред-юніонів не означало, що вони почали ставити перед собою які-небудь далеко йдуть політичні цілі, зв'язані з істотною зміною суспільно-політичного ладу, - політична боротьба, що ведуть їхні представники в парламенті (лейбористи), розглядається ними лише як один із засобів, покликаний поліпшити умови наймання (продажу) робочої сили.

Анархо-синдикалістський тип профспілкового руху, що найчастіше іменують просто «синдикалізм» (від фр. «синдикат» - профспілка), починає формуватися у Франції в 70-80-і роки 19-го століття як споконвічно суперечливе явище:

- з одного боку, його становлення відбувалося під впливом дрібнобуржуазних анархістських ідей П'єра-Жозефа Прудона,

- а з іншого боку - значний вплив на анархо-синдикалізм зробило Міжнародне товариство робітників (1-й Інтернаціонал), у цілому, що знаходився під ідейним контролем марксистів.

Анархо-синдикалізм одержав широке поширення, насамперед, у Франції, потім в Італії, Іспанії, Португалії, а також в окремі періоди частково (охоплюючи лише частину профруху країни) користувався впливом у Великобританії, Німеччині, США і деяких інших країнах.

Анархо-синдикалістський тип профруху відрізняється наступними ознаками, що продовжують у тім чи іншому ступені виявлятися і понині.

1. Організаційно анархо-синдикалістські профспілки будувалися по федеративному принципі, коли профспілки (це могли бути і цехові профспілки) створювали місцеву (регіональну) федерацію, що потім входила в обласну федерацію, а остання - у Загальну конфедерацію праці (ВКТ)

- національний профцентр Франції, що утворився в 1895 році. На відміну від Британського конгресу тред-юніонів синдикалістські національні профцентри не були формальними об'єднаннями; це були керівні і направляючі органи профспілкового руху, наділені значними повноваженнями, і рішення їхніх з'їздів мали обов'язковий характер для всіх членських організацій. У 1904 р. у ВКТ входило 1792 профспілки з 158 тис. членів, у 1912 р. - 2837 профспілок з 387 тис. членів.²

2. На відміну від деідеологізованих організацій тред-юніоністського типу синдикати були наскрізь просочені ідеологією, причому, на відміну від німецьких профспілок, що впливали у фарватері соціал-демократичної ідеології, синдикалісти виробили свою таки самобутню ідеологію. Її характерними рисами були наступні:

- а) заперечення політичної боротьби і діяльності політичних партій, антипарламентаризм (заперечення представницької демократії) і антиетатизм (заперечення держави взагалі);

- б) проповідування необхідності передачі управлінських функцій на виробництві профспілкам;

- в) абсолютизація страйкової боротьби, своєрідний підхід до методів досягнення своїх цілей.

У цьому, як і багато в чому іншому, виявлялася суперечливість анархо-синдикалізму: заперечуючи партії, що поєднували, як вважали анархо-синдикалісти інтелектуалів по ознаці подібності поглядів (ідеологій), прихильники синдикалізму в той час віддавали чималу данину ідеології, розглядаючи її як засіб зімкнення істинно робітничих організацій, що поєднували людей праці по класовій ознаці,

- такими вони вважали тільки профспілки.

Таким чином, ознакою анархо-синдикалізму є високий ступінь її ідеологізації, побудованої на анархістському принципі заперечення політики і держави.

3. Звідси впливали ознаки, що характеризували відносини синдикатів до політичних партій, політичній діяльності і форми їхньої участі в політиці.

4. Якщо для тред-юніонів страйк був лише одним з методів досягнення своїх цілей, то для синдикалістів характерна *абсолютизація страйкової боротьби*, що розглядалася як найважливіший засіб *прямої дії*. Під прямою дією анархо-синдикалісти розуміли економічні страйки (протиставляючи їхній політичній, як, утім, і політичній боротьбі в цілому), саботаж і бойкот, що здійснюють самі трудящі, не покладаючись ні на кого (мали на увазі політики), крім самих себе. Страйки розглядалися анархо-синдикалістами як свого роду «революційна гімнастика», «навчання заколоту», постійний тренаж революційного духу. Тому вони повинні були проводитися якнайчастіше, у будь-який час і в будь-якій місці, навіть тоді, коли вони не були викликані якою-небудь необхідністю. Один з ідеологів анархо-синдикалізму В.Гриффюзельс так описував один з епізодів боротьби французьких синдикатів: «В околицях Марселя на кожній верфі був уповноважений синдикату, що повинен був стежити за виконанням умов праці... Без усякої причини цей уповноважений часто раптово посередині роботи давав свисток... Це було сигналом: кожен робітник повинен кинути роботу... Страйк... Чому? Ніхто цього не знав - ні робітники, ні підприємці».³

Підсумком такої практики було виснаження сил профспілок, їхня дискредитація, як в очах робітників, так і роботодавців і органів влади. До того ж страйкові фонди не створювалися: це аргументувалося тим, що голодний робітник буде більш непохитно боротися з підприємцем, чим ситий, що одержує матеріальну допомогу зі страйкового фонду.

Така «революційна гімнастика» повинна була підготувати робітників до вищої форми боротьби - загальному страйку, - яка, по думці анархо-синдикалістів, повинна буде поставити на коліна клас капіталістів і привести до здійснення кінцевої мети руху - знищенню системи найманої праці і створення суспільного ладу без приватнокапіталістичного підприємництва, експлуатації і держави, суспільства самоврядних федерацій синдикатів.

Як важливу форму боротьби, «революційної гімнастики», анархо-синдикалісти розглядали також саботаж, що виражався в псуванні устаткування і продукції, уповільненні темпів роботи і зниженні продуктивності праці. Часто також застосовувався бойкот стосовно фірм, що проявляли ворожість до профспілок.

Найбільш повне вираження принципів анархо-синдикалізму одержали в програмному документі французької ВКТ -Амьєнської хартії (1906 р.).

Мабуть, самим значним сплеском анархо-синдикалізму в не романських країнах на початку 20-го століття було створення (1905 р.) і діяльності в США профспілки «Індустріальні робітники світу» (ІРС), що зуміли поширити свою діяльність також на Австралію, Чилі і Мексику. Деякі дослідники⁴ схильні були розглядати ІРС як новий тип профруху, головним чином тому, що в особі цієї організації уперше в главу кута був поставлений виробничий принцип побудови профспілок. Однак у всім іншому ІРС мало чому відрізнялася від анархо-синдикалістської профспілки. ІРС, спочатку, зумівши розвинути бурхливу діяльність, у підсумку з'явилися стороннім тілом у просоченому тред-юніоністським духом американському профрусі і вже в 20-і роки їхня діяльність поступово стихла.

Це було також зв'язане з загальною тенденцією еволюції анархо-синдикалізму: частина його лідерів і організацій у 20-і роки досить швидкими темпами еволюціонують у бік тред-юніонізму, частина - у бік так званих революційних профспілок, поява яких було зв'язано з Профінтерном,

Німецький тип профспілкового руху (геверкшафт) - тип профспілок, що переважали на початку 20 століття в Німеччині, Австрії, Чехії й у скандинавських країнах, виникло в 30-40-і роки 19 століття. Розвиток профспілкового руху в Німеччині було перервано в роки реакції, що пішла після поразки буржуазно-демократичної революції 1848-1849 р., коли в 1854 р. був виданий закон, що офіційно заборонив діяльність профспілок. Відродження профспілкового руху починається в

60-і роки, причому проходить воно в дуже специфічних умовах - профспілки починають відновлюватися під керівництвом політичних партій, що сформувалися до того часу.

Особливу активність у цьому виявляли Загальний німецький робітничий союз під керівництвом Ф.Лассалья і соціал-демократична робоча партія (ейзенахцы) під керівництвом А.Бебеля і В.Либкнехта. У 1875 р. на з'їзді в м. Готі обидві ці партії об'єдналися в одну - соціал-демократичну партію Німеччини, що почали здійснювати зусилля по створенню єдиного профспілкового руху під керівництвом соціал-демократів. Однак цей процес був припинений виданням так названого закону проти соціалістів (1878 р.), що був відмінний лише в 1880 р. Саме з цього часу починається бурхливий розвиток геверкшафтів - «вільних» профспілок, що займають домінуюче положення в німецькому проффрусі. Поряд з геверкшафтами йде розвиток і так званих гірш-дункверовських профспілок (під керівництвом Демократичної партії) і християнських профспілок (під керівництвом Партії центра).

У 1891 р. на з'їзді в Гальберштадте під керівництвом соціал-демократів оформляється єдиний національний профцентр вільних німецьких профспілок - Генеральна комісія профспілок (ГКП), перейменована в 1919 р. у Загальне об'єднання німецьких профспілок (ЗОНП). У момент створення ГКП поєднувало 62 профспілки з 277659 членами, у 1925 р. в ЗОНП входило вже 38 профспілок із загальною чисельністю 4.182.511 членів. Таким чином, йшов майже безупинний, зі змінним успіхом⁶ процес укрупнення і консолідації німецького профспілкового руху.

Отже, чим відрізнявся німецький тип профспілкового руху?

1. Істотним моментом було те, що німецький профрух (так само, як і австрійське, чеське і скандинавське) формувалося і розвивалося в умовах, коли в цих країнах уже діяли політичні партії робітничого класу.

Звідси така риса німецького профспілкового руху, як його ідеологічність (але не ідеологізованість), але ідеологічність зовсім іншого роду, чим у синдикатів романського (чи анархо-синдикалістського) типу. Геверкшафты у своїй діяльності керувалися ідеологією соціал-демократичних партій, вони впливали у фарватері цієї ідеології, не починаючи спроб створення своєї власної.

2. Складається особлива модель взаємин профспілок з політичними партіями робітничого класу, що розробляють і пропонують соціал-демократи, а профспілки її приймають.

Принципи взаємин соціал-демократичних партій із профспілками не були раз і назавжди визначеними. Це питання неодноразово піднімалося на національних з'їздах соціал-демократичних і соціалістичних партій і своє більш-менш остаточне рішення він одержав на 7-ом (Штутгартском) конгресі 2-го Інтернаціоналу в 1907 році.

Полеміка навколо цього питання, що розгорнулася на конгресі, свідчила про те, що дана проблема залишалася однієї зі складних проблем робочого руху. Частина делегатів наполягала на принципі «нейтральності» профспілок. У підсумку переважною більшістю (212 - «за», 18 - «проти») була прийнята резолюція з виправленнями, запропонованими більшовиками, де не говорилося про «нейтральність» профспілок, а формула їхніх взаємин з партіями зводилася до наступного:

а) партії діють головним чином у сфері політичної боротьби робітничі клас, профспілки - у сфері економічної;

б) партії і профспілки повинні домагатися єдності і погодженості у своїх діях на користь робітничого класу;

в) партії і профспілки повинні встановлювати можливо більш тісні зв'язки між собою;

г) партії і профспілки повинні надавати взаємну допомогу і підтримку в їхній діяльності, переборювати розбіжності;

д) профспілки повинні визнавати соціалістичні принципи, що є умовою успішного виконання їхнього боргу перед робітниками.

Ці положення резолюції Штутгартського конгресу, що мали характер загальних побажань, не зробили скільки-небудь істотного впливу на взаємини соціал-демократів і профспілок, що продовжували розвиватися скоріше під впливом специфічних національних умов, що складаються в окремих країнах. Проте, соціал-демократичні партії завжди підштовхували профспілки до участі в політичній боротьбі і про їхню аполітичність уже не могло бути і мови.

3. Серед інших типів профспілкового руху геверкшафти виділялися своїми принципами організаційної будівлі. Вони створювалися по своєрідній виробничій ознаці, поєднуючи робітників одного виробництва поза залежністю їхнього місця роботи (не дотримуючи принципу «на одному підприємстві - одна профспілка»); таким чином, виходило, що на одному підприємстві могло діяти кілька профспілок. Крім того, службовці створювали свої особливі профорганізації; у масштабах країни вони формували свої профцентри (у Німеччині - Загальний союз службовців і Загальний союз чиновників, що разом з ЗОНП поєднувалися в єдиний картель).

4. Профспілковий рух Німеччини споконвічно розвивався як строго централізований рух, що вимагало усунення всяких зайвих організаційних надбудов, розпорошеності і плутанини в організаційних принципах будівлі. Рішення з'їздів ЗОНП, як і в анархо-синдикалістському русі, мали загальнообов'язковий характер для всіх членських профспілок. Право на оголошення страйку і видачу засобів зі страйкових фондів мало тільки центральне правління профспілок.

5. По ознаці відносини до форм і методів боротьби геверкшафти знаходилися ближче до тред-юніонів, чим до синдикатів; і усе-таки вони ще в більшому ступені, чим тред-юніони, віддавали перевагу такій формі захисту своїх членів, як переговори з підприємцями, підписання колективних договорів, арбітраж.

Крім перерахованих вище типів профспілкового руху до початку 20 століття викристалізувалися ще два, котрі, утім, не мали скільки-небудь значного впливу в профспілковому русі.

Це християнські і так звані «жовті» профспілки.

Християнські профспілки, що з'явилися в 80-і роки 19 століття в Бельгії і Голландії, поєднували в основному непролетарські шари трудящих і робітників, зайнятих у дрібній і напівкустарній промисловості. Після виходу у світло папської енциклики «Рерум новарум» (1891 р.), у якій була викладена соціальна доктрина католицької церкви і дане благословення на створення християнських профспілок, останні починають досить активно поширюватися в країнах зі значною часткою віруючих-католиків. Проте, за ступенем свого значення і впливу вони так і не змогли скласти серйозної конкуренції світським профспілкам.

Християнські профспілки відрізнялися:

- а) абсолютним аполітизмом;
- б) цеховим характером побудови;
- в) повним відмовленням від активних форм боротьби, від страйків (оскільки хазяїни і робітники рівні перед Богом і зв'язані спільністю інтересів, загально християнською мораллю);
- г) їхня діяльність в основному зосереджувалася на створенні кооперативів, кас взаємодопомоги й ощадних кас, профспілкових притулків, проведенні юридичних консультацій, наданні (у порядку добродійності) допомоги безробітним і хворим.

У кінці 19 століття з'являються так названі *«жовті» (кишенькові)* профспілки, що створювалися на засоби підприємців і під доглядом влади. Це були чисто штрейкбрехерські організації і згодом у більшості індустріально розвинених країн профспілки домоглися законодавчої заборони на їхнє створення.

Такий була схематична картина профспілкового руху на початку 19 століття.

Перша світова війна і Велика Жовтнева соціалістична революція внесли в цей розклад значні корективи. Натхненні міражем прийдешньої «світової революції», більшовики для проведення цієї мети в життя створюють Комінтерн (1919 р.), а потім Профінтерн (1921 р.). Спостерігається активний процес зближення між профспілками тред-юніоністської і соціал-демократичної орієнтації (між якими, утім, і раніше не існувало розбіжностей) – у 1919 р. вони створюють у міжнародному масштабі так називаний Амстердамський інтернаціонал профспілок. Анархо-синдикалістський рух терпить крах і поступово сходить у небуття: частина його лідерів і організацій переходить на реформістські позиції, частину - на позиції так названого революційно-класового профруху, що активно формувались у 20-30-і роки Профінтерном. (Деяка частина лідерів і профспілок анархо-синдикалістської користі продовжувала залишатися вірними своїм принципам, створивши в 1922 р. так називаний Берлінський чи анархо-синдикалістський інтернаціонал, що

протиставив себе як Амстердамському інтернаціоналу, так і Профінтерну). У 1920 р. у Гаазі з ініціативи Ватикану була створена Міжнародна конфедерація християнських профспілок.

Таким чином, у перші роки після першої світової війни і жовтневої революції сформувалися міжнародні профспілкові структури у відповідності зі сформованими на той час типами профспілкового руху.

Заслугує на увагу той факт, що в міжвоєнний період у світовому профспілковому русі складаються ще три цього невідомі моделі профспілкової діяльності: революційно-класова, радянська і фашистська моделі.

Революційно-класові профспілки. Зразком для цієї моделі профспілкової діяльності послужили профспілки Росії, що створювалися і діяли під керівництвом партії більшовиків. «Поява в Росії в роки першої російської революції профспілок *нового типу* (виділене нами — авт.) — революційно-класових пролетарських організацій, - власне кажучи, знаменувало собою початок нового етапу в розвитку міжнародного профспілкового руху», - відзначає у своїй монографії відомий дослідник проблем міжнародного профруху Г.М.Адибеков⁷. З виникненням Профінтерна більшовики і їхні послідовники в інших країнах починають активно і наполегливо впроваджувати сконструйовану ними модель профспілкової діяльності у світовому профруху. На конгресах і пленумах Профінтерна розробляється концепція революційно-класового профруху, в основу її була покладена ідея "світової революції", у якій профспілкам приділялася роль ферменту, що постійно приводить у шумування пролетарські маси і тим самим перманентно створює тло для пролетарської революції.

Прихильниками ідеї революційно-класового профруху за межами Росії стали, насамперед, комуністи, що були анархо-синдикалісти у Франції, Італії, Чехословаччини, Іспанії, Німеччини, США (ІРС), ПАР, Китаю й у деяких інших колоніальних і залежних країнах Азії, Африки і Латинської Америки, а також групи революційно набудованих профактивістів і рядових членів у Великобританії (Національний рух меншості), Австралії і деяких інших країн. Ареал поширення цієї моделі, таким чином, був досить значний географічно, але як у період між двома світовими війнами, так і в післявоєнний період прихильники революційно-класової моделі не змогли висунутися на домінуючі позиції в профрусі своїх країн, за винятком Франції й Італії.

Які ж були ознаки цієї моделі профспілкової діяльності?

1. Революційно-класові профспілки були жорстко орієнтовані на марксистсько-ленінську ідеологію і ніякі відхилення від її не допускалося (на відміну від соціал-демократичної ідеології). Не допускалося також ніякої іншої орієнтації на політичне співробітництво, крім як з комуністичними партіями. Хоча комуністи і відкидали докори профспілкових діячів у «підпорядкуванні профспілок партії», що відбувалися з анархо-синдикалістських профспілок ще не цілком розірвали з принципами синдикалізму, фактично така практика була поширена повсюдно. Комуністи орієнтували своїх прихильників у профспілках на «завоювання мас» своїми ідеями. Уперше у взаєминах політичної партії і профспілок комуністи впровадили принцип взаємного представництва керівників у виконавчих органах обох організаціях, що потім був запозичений і соціал-демократами. Комуністи націлювали революційно-класові профспілки на активну участь у політичній боротьбі. Комуністи вперше застосували практику створення «комуністичних осередків» у профспілках, що згодом також перейняли соціал-демократи.

2. Революційно-класовим профрухом були вироблені свої підходи до питання про форми і методи боротьби:

профспілки повинні були відстоювати повсякденні (економічні) інтереси пролетаріату, зв'язуючи це з боротьбою за кінцеві цілі, під якими малася на увазі ліквідація експлуататорського суспільства і побудова соціалізму в результаті «світової соціалістичної революції». Комуністи, таким чином, далечні профспілках орієнтир далеко йде перспективи, у той час як реформісти продовжували керуватися знаменитою формулою Э. Бернштейна: «Рух - усе, кінцева мета - ніщо». «Для реформістських профспілок часткові вимоги - усі, - говорилося в резолюції 2-го конгресу Профінтерна (1922 р.), - тоді як для революційних профспілок цей тільки засіб зімкнення й організації мас для подальшої боротьби»⁸. Революційно-класові профспілки в той же час засуджували як лівацьку практику «революційної гімнастики», що настільки захоплювалися анархо-

синдикалісти, так і критикували їх за те, що вони вважали організацію виступів за часткові вимоги нижче «революційного достоїнства». Профінтерном була вперше почата спроба розробити всеосяжну стратегію і тактику страйкової боротьби⁹. Представники революційно-класового профруху дуже різко засудили політику класового співробітництва, угодовства («соціального партнерства»), протиставивши їй політику класової боротьби. Комуністи заохочували неофіційні, «дикі» страйки, що проводилися без санкції реформістських профспілкових керівників, розглядаючи їх як форму боротьби не тільки проти капіталу, але і проти угоди з ним. «Однієї із серйозних форм боротьби» вони вважали також захоплення робітниками підприємств, яким грозило закриття, і продовження виробництва усупереч волі підприємця.¹⁰

3. Єдино правильним і відповідним їхнім цілям комуністи вважали виробничий принцип побудови профспілок по ознаці «на одному підприємстві - одна профспілка». Вони додавали максимум зусиль до того, щоб перешикувати весь світовий профрух саме по такому принципі. «Необхідно повести рішучу боротьбу за створення централізованих виробничих об'єднань, - говорилося в резолюції 2-го конгресу Профінтерна по організаційному питанню. - Необхідно прагнути до концентрації засобів і методів боротьби для раціонального використання всіх сил робітничого класу... Найважливіша задача - це створення централізованих виробничих союзів і централізованого загально професійного центра для кожної країни». Саме така структура централізованого профспілкового руху, підлеглого керівництву єдиного політичного органа, відповідала головній меті комуністів - мобілізації робітників на захоплення влади у випадку революційної кризи.

4. Комуністи виступили з ідеєю встановлення робочого контролю над виробництвом з боку профспілок, що було узятим також з арсеналу боротьби більшовиків за владу в період між Лютневою і Жовтневою революціями в Росії. Ця ідея знайшла гарячих прихильників у середовищі вихідців з анархо-синдикалістського руху, оскільки вона майже один до одного відтворювала один з основних постулатів анархо-синдикалістської ідеології про керування виробництвом з боку профспілок. Робочий контроль покликаний був послабити опір з боку капіталу і підготувати маси до ролі «експропріаторів» приватної власності під час прийдешньої пролетарської революції. Утім, як побачимо далі, після приходу до влади більшовики, не бажаючи втрачати контроль над націоналізованими засобами виробництва, досить грубо припинили намір з боку профспілок продовжувати здійснення робочого контролю над виробництвом, оголосивши це «анархо-синдикалістським ухилом».

5. Комуністи (знову таки використовуючи досвід більшовиків) виступили авторами ідеї своєрідного «рівнобіжного юніонізму», тобто створення поряд з існуючими профспілками рівнобіжних структур з аналогічними функціями - фабрично-заводських комітетів (ФЗК). В умовах цехової роздробленості, коли в рамках даного трудового колективу могло діяти навіть кілька десятків профспілок, коли розвиток діяльності профспілок на самому підприємстві було дуже складним чи взагалі неможливим, ФЗК, створювані революційно-класовими профспілками, являли собою ідеальний варіант «завоювання відвоювання їх у реформістських профспілок і, в остаточному підсумку, перебудови профспілок по виробничому принципом. За задумом засновників Профінтерна, саме під прапором створення фабзавкомів повинне було йти збирання сил у профспілковому русі. В міру розвитку класової боротьби (революції) визнавалася можливість об'єднання профспілок і фабзавкомів, перетворення останніх в осередки (первинні організації) профспілок на підприємстві.¹³ Це і було пророблено в Росії в січні 1918 р. на першому Всеросійському з'їзді профспілок.

6. Комуністи вважали за необхідне встановлення тісного зв'язку між профспілками і робочими кооперативами для того, щоб класовий революційно-класові профспілки сприяли революціонізуванню трудящих, об'єднаних у кооперативи. Такі кооперативи повинні були надавати регулярну допомогу пролетаріату у всіх його економічних і політичних битвах, узяти на себе всю комерційну діяльність профспілок, щоб звільнити останніх від побічної діяльності «в інтересах посилення їхньої прямої роботи з проведення класової боротьби».¹⁴

Таким чином, у 20-і роки 20-го століття у світовому профспілковому русі з'явилася нова модель профспілкової діяльності - революційно-класові профспілки, що відрізнялися строго

детермінованої орієнтацією на кінцеву мету, який вони повинні були підкоряти свою повсякденну діяльність, твердим зв'язком з партійно-політичною боротьбою, централізованої і ієрархізованої організації, специфічними формами і методами діяльності.

Крім цієї моделі в міжвоєнний період з'являються ще дві моделі профспілкової діяльності, між якими відзначається певна подібність.

Радянська модель нам добре відома. Радянські профспілки відносили себе до типу революційно-класових профспілок, але, усе-таки, відрізнялися від останніх цілим поруч властивостей.

Насамперед, за досить короткий період часу вони були одержавлені, а їхній апарат став частиною партійно-державної номенклатури. Претензії радянських профспілок на участь у керуванні виробництвом були припинені в ході партійної дискусії про профспілки. Група «робоча опозиція» (Шляпников, Медведєв, Коллонтай і інші), що зажадала передати профспілкам керівництво господарством країни, апарат ВСНХ передати вроздріб відповідним профспілкам, а робітники колективи на чолі з профспілками зробити власниками фабрик і заводів, була засуджена за «анархо-синдикалістський ухил» і розгромлена (1920-1922 р.).

Діяльність радянських профспілок розвивалася відповідно до лєнінських формул, що визначали їх як «школу комунізму» і «приводний ремінь від партії до мас». Цехові профспілки були ліквідовані, а в цілому профспілковий рух був перебудований відповідно до виробничо-галузевого принципу, тобто його структура в максимальному наближенні відтворювала структуру ВСНХ, якому вони були фактично підлеглі. До початку 1922 року було створено 24 галузевих профспілки, їхнє керівництво фактично призначалося партією. Організаційна будівля радянських профспілок, таким чином, створювалося в порядку, зворотному традиційному, - не знизу нагору, а зверху вниз. У 1933 р. ВЦСПС був об'єднаний з Народним комісаріатом праці, ставши, таким чином, органом державного керування.

«Дзеркально зворотним» у порівнянні з профспілками країн з ринковою економікою, як у цілому справедливо, але з неабиякою часткою сарказму відзначають сучасні дослідники профспілкового руху, було і функціональне призначення радянських профспілок:

1. як істинно адміністративний орган, радянські профспілки були деяким «держкомітетом по примусу працівників до більш продуктивної праці» (організація соціалістичного змагання і руху за виконання соціалістичних зобов'язань, бригади ударної і комуністичної праці і т.п.), примушуючи робітників віддавати роботодавцю (державі) більше праці за меншу зарплату, тоді як основна функція профспілок повинна полягати в тім, щоб змусити роботодавця платити більше за меншу працю (усе зароблене);

2. якщо профспілки повинні боротися за підвищення оплати праці, то радянські профспілки боролися за збільшення обсягів цієї праці без додаткової оплати (прийняття підвищених соціалістичних зобов'язань);

3. якщо однією з найважливіших задач профспілок було захищати своїх членів від сваволі начальства, то керівники радянських профспілок самі входили до складу начальницької номенклатури;

4. якщо профспілки повинні підтримувати серед робітників стан постійної мобілізаційної готовності до солідарних дій (у тому числі, до страйків) для захисту інтересів своїх членів, то радянські профспілки повинні були гасити будь-які прояви невдоволення, вчасно інформувати про такі явища партію й органи державної безпеки для уживання відповідних заходів реагування і т.д. і т.п.

Фашистська модель профспілкової діяльності починає формуватися в 20-і роки в європейських країнах, де були установлені фашистські і проффашистські режими (Угорщина, Італія, Болгарія, Польща, Іспанія, Португалія) і остаточно складається в 30-і роки, особливо після приходу до влади Гітлера (1933 р.). В усіх цих країнах профспілковий рух був розгромлений і загнане в підпілля. Замість профспілок у країнах «класичного фашизму» були організовані інтегровані співтовариства соціальних груп і класів - синдикати виробників (Іспанія), расове співтовариство

«Трудовий фронт» (Німеччина), корпоративні профспілки, корпорації (Італія), «товариства служіння батьківщині через виробництво» (Японія). З незначними по суті варіаціями подібні організації формуються владою в країнах із профашистськими режимами.

По своїй суті радянська і фашистська моделі профспілкової діяльності були багато в чому подібні й у цьому порівнянні не слід убачати що-небудь негоже. І в тім, і в іншому випадку - беззастережне підпорядкування правлячої (і єдиної) партії й ідеології; однаково подібне одержавлення профспілок, включення профспілкових діячів до складу правлячої еліти і практика призначення їхніми партійними органами; призначення профспілок як органа контролю над робочою масою; добровільно-примусове відмовлення профспілок від активних захисних функцій; використання профспілок у ролі органів примуса для досягнення більш високої продуктивності праці в ім'я ідеї (в одному випадку - заради «світлого комуністичного майбутнього», в іншому - «в ім'я процвітання нації, арійської раси»). Така подібність походила з загальної основи - тоталітарної сутності політичних режимів - комуністичного і фашистського. Розбіжності існували не в настільки істотних деталях організаційної будівлі (при дотриманні однакових принципів над централізації руху і вибудовуванні організаційних структур від верху до низу), у здійсненні додаткових функцій профспілок (організація дозвілля трудящих, участь у використанні фондів соціального страхування, професійно-технічне утворення, створення кас взаємодопомоги і т.п.), - які, утім, і в тім, і в іншому випадку починають домінувати, здобувають першорядне значення в профспілковій діяльності при «добровільному» відмовленні від основної функції -захисної.¹⁷

Друга світова війна і почалася незабаром після її «холодна» стали новими етапними подіями, що змінили моделі профспілкового поведіння й а цілому розклад і співвідношення сил у світовому профспілковому русі.

Ще до війни профспілковий рух як таке було ліквідовано в країнах з фашистськими і профашистськими режимами; на його місці були сформовані корпоративні системи. Профспілки окупованих країн були розгромлені, загнані глибоко в підпілля і фактично припинили своє існування. У перші післявоєнні роки (1945-1947 р.) в умовах політичної ейфорії, що виникла в зв'язку з розгромом фашизму силами антифашистської коаліції, починає відновлюватися профспілкова діяльність. У 1945 р. створюється єдиний міжнародний профспілковий центр - Всесвітня федерація профспілок (ВФП), у яку ввійшли профспілки, що склалися в міжвоєнний період у Профінтерні й Амстердамському інтернаціоналі. Однак, незабаром в умовах розпочатої «холодної» війни ВФП переживає розкол (1949 р.) - з її виходять реформістські профспілки, що створюють свій міжнародний профцентр - Міжнародну конфедерацію вільних профспілок (МКВП). Відновляє свою діяльність МКХП. Таким чином, майже цілком відтворюється структура міжнародних організацій профруху, що існувала в міжвоєнний період:

- ВФП (Профінтерн) - революційно-класова модель профспілкової діяльності;
- МКВП (Амстердамський інтернаціонал) - реформістська (трєд-юніоністська і соціал-демократична) модель;
- МКХП (з 1968 р. - Всесвітня конфедерація праці) — християнсько-синдикалістська модель.

Однак у післявоєнний період відбуваються дуже істотні зміни. Фашистські профспілки після тривалої агонії фашистських режимів в Іспанії, Португалії і Греції зникають разом з цими режимами в середині 70-х років.

Остаточно сходять зі сцени анархо-синдикалістська модель, лише окремі її деякі рудименти продовжують виявлятися в романських країнах.

Відбувається зближення позицій і підходів до профспілкової діяльності організацій західноєвропейських країн, що не в останню чергу було зв'язано з процесами західноєвропейської інтеграції. Йдуть процеси консолідації профрухів на національному і загальноєвропейському рівні. Неконсолідованим, плюралістичним (коли в національних рамках діють кілька могутніх профцентрів, що конкурують по питанню про профспілкове представництво) залишаються профспілкові рухи буквально в декількох країнах Західної Європи (Франція, Італія, Іспанія, Португалія). Зовнішнім проявом процесів консолідації західноєвропейського профруху є створення в 1973 р. Європейської конфедерації профспілок (ЄКП), що об'єднала у своїх рядах національні профцентри - членські організації МКВП, деякі національні профцентри, що входять у ВКТ, одну

організацію з подвійним членством у МКВП і ВКТ і кілька автономних профцентрів. Показовий той факт, що в 1974 р., попередньо вийшовши зі складу ВФП (але, залишаючись там до 1978 р. як асоційований член), в ЄКП вступила Загальна італійська конфедерація праці (ВИКТ) - профцентр у цілому, що знаходився під впливом Італійської компартії. Це було наслідком еволюції, що проробила ВИКТ у бік сприйняття більш помірних (реформістських) ідей профспілкової діяльності. Показово також те, що профцентрам революційно-класового напрямку, що займали більш радикальні позиції (ВКТ Франції, Профспілкова конфедерація робочих комісій Іспанії, Загальна конфедерація португальських трудящих - Національний інтерсиндикал), було відмовлено в прийомі до членів ЄКП.

Важливо також відзначити, що свідченням зближення позицій профспілок країн Західної Європи було те, що в цілому (але при наявності різних підходів) була сприйнята раніше що різко відкидалася революційно-класовим профрухом ідея соціального партнерства.

Усе це дає підставу говорити про складання до дійсного часу єдиної західноєвропейської моделі профспілкової діяльності, усередині якого можна виділити окремі типи профруху:

1. британський (Великобританія, Ірландія);
2. романський (Франція, Італія, Іспанія, Португалія);
3. германсько-скандинавський (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія).

Британський тип профруху розвивався на тред-юніоністській основі, що у післявоєнний період перетерплювала еволюцію у бік сприйняття соціал-демократичних, загально реформістських ідей.

У плані *організаційної будівлі* спостерігається тенденція до більшої централізації, консолідації руху. Поступово йшов процес подолання вузько цеховий роздробленості руху, переходу до виробничої основи формування профспілок, об'єднань і злиттів (амальгамації) дрібних профспілок у більш великі. Ці процеси наочно демонструє наступна таблиця.

Чисельність тред-юніонів у 1939 – 1979 рр

Роки	В профспілок	Загальне число членів профспілок тис. чіл.	В профспілок у БКТ	Число членів у БКТ, у тис. чіл.	Частка БКТ у загальному профспілковому членстві, у %
1939	1024	6053	217	4669	77
1946	780	7852	192	6671	84
1956	694	9726	186	8264	85
1966	630	10325	170	8868	86
1971	543	11187	142	10002	89
1976	470	12026	113	11036	92
1979	462	13112	112	12128	92,5

Джерело: Великобританія. — М.: Думка, 1981, с. 267.

І все-таки британський профрух по сьогоднішній день зберігає складність і запутаність своєї організаційної структури. У ній можна виділити, принаймні, три типи тред-юніонів:

- 1) цехові профспілки;
- 2) профспілки загального типу, що поєднують робітників та службовців будь-яких галузей промисловості. Безпосередньо на підприємствах такі профспілки своїх організацій не мають. Їхні члени є на обліку, і платять членські внески за місцем проживання, де створюються місцеві низові організації -відділення. Зразкова схема побудови таких тред-юніонів наступна: місцеве відділення, окружний комітет, виконком, національна конференція. Місцеве відділення, чи секція, поєднує

членів профспілок, що працюють на всіх підприємствах даної місцевості. До такого роду тред-юніонів відноситься, зокрема. Союз транспортних і некваліфікованих робітників;

3) виробничі (галузеві) профспілки, як, наприклад. Національна профспілка гірників, Національна профспілка залізничників.

Більш багатими по змісту і різнобічними стають відносини профспілок з політичними партіями (лейбористською партією). Лейбористська партія Великобританії (ЛПВ) стає в післявоєнні роки самою численною і дуже впливовою партією Соцінтерна, що також сприяло певній перебудові діяльності партії на загальних соціал-демократичних принципах. Британські тред-юніони продовжують залишатися колективними членами ЛПВ. У 1983 р. у ЛПВ входило 47 профспілок (6,1 млн. членів), 8 соціалістичних суспільств (42 тис. членів), 2 кооперативні організації (24 тис. членів), 607 партійних організацій виборчих округів (626 тисяч)¹⁸. На національних конференціях ЛПВ профспілки мають переважне число голосів - близько 90%. Політичні внески від профспілок складають основне джерело доходів ЛПВ - близько 80% усіх доходів партії. Хоча в ЛПВ на правах колективного членства входить менш половини профспілкових організацій, що входять у БКТ, між БКТ і ЛПВ існують великі формальні і неформальні зв'язки.

І усе-таки відносини профспілок із ЛПВ продовжують мати верхівковий характер, партія дистанціюється від дії профспілок, зв'язаних із проведенням страйків. Профспілки, виявляючи більше уваги до політики, політичним проблемам, продовжують виявляти прихильність до деїдеологізованості.

Британські профспілки надають істотного значення участі в трипартизмі як на рівні галузей, так і на національному рівні. Однак, трипартизм у Великобританії не одержав настільки широкого поширення, як, наприклад, у скандинавських країнах, чи Німеччині Австрії. У 1962р. урядом консерваторів був створений загальнонаціональний орган тристороннього співробітництва - Національна рада економічного розвитку (НСЭР) - для вироблення рекомендацій з головних напрямків соціально-економічного розвитку. У 1974 р. між БКТ і ЛПВ, що у цьому ж році прийшла до влади, був підписаний договір («соціальний контракт»), відповідно до якого обидві сторони брали на себе взаємні зобов'язання, що повинно було сприяти виходу країни з кризи. Однак, «соціальний контракт» проіснував недовго - вже в 1978 р. він був розірваний тред-юніонами, що обвинуватили своїх контр партнерів у невиконанні узятих на себе зобов'язань. Це був єдиний період в історії Великобританії, коли система соціального партнерства діяла у виді договірно оформленої політики в національному масштабі (притому, що на «соціальному контракті» не було підпису третьої сторони - роботодавців). З 1979 р. після приходу до влади консерваторів (до травня 1997 р.), що обрушили на тред-юніони лавину антипрофспілкового законодавства, поновлення розмов про соціальне партнерство в національному масштабі усе більше утрачало свій зміст. У 1992 р. був розпущений НСЭР. Аргументуючи цей крок, уряд торі заявив, що в сучасних умовах переговори між підприємцями і профспілками на рівні підприємств йдуть набагато продуктивніше, ніж у загальнонаціональному масштабі.

Таким чином, відносини тред-юніонів з державою і їхня участь у системі трипартизму визначаються політичною кон'юнктурою - у залежності від того, чи перебувають у влади чи лейбористи консерватори. І все-таки в післявоєнний період, як відзначає А.Семпсон, «БКТ був утягнений у сферу державної діяльності: його представники входять до складу різних комісій, сидять на засіданнях Недди (таке у Великобританії сленгова назва НСЭР - авт.) і, головне, беруть участь в обговоренні політики цін і доходів»¹⁹.

Ця обставина ще більше збільшила існуючого завжди в англійських тред-юніонах відчуження бюрократичної профспілкової верхівки від рядових членів. Характеризуючи відносини «профспілкове керівництво рядові члени». Звернемося до того ж А.Семпсону: «За сотню років свого існування, - пише він, - БКТ так само втягся в позиційну боротьбу і став таким же укріпленим (якщо навіть не більш міцним) бастионом, як уряд і компанії, проти яких він воює; і в ході цього процесу він стіною відгородився від робочих і цехових старостів, що сидять на лавах з'їзду... За всіма драматичними газетними заголовками, що віщають про те, що «БКТ завдає удару уряду», за всіма погрозами, попередженнями і що захоплюють радіокоментаріями криється те саме лихо, що БКТ поділяє з урядом і Конфедерацією британської промисловості: усі вони втратили зв'язок з

робітниками»²⁰. Генеральні секретарі тред-юніонів, ці «барони в королівстві без короля» мають такі можливості натискати на політиків, що їм «могли б позаздрити промисловці і парламентарії». Багато хто з них можуть розпоряджатися за своїм розсудом кадровим складом своїх профспілок, висуваючи своїх фаворитів і підбираючи їм приймачів. «Але їхня реальна влада залежить, в остаточному підсумку, від їхньої здатності контролювати свої війська - широкі маси рядових членів союзу». Виступаючи тоном упевнених у собі полководців, вони «насправді думають лише про те, як би запобігти заколот дезертирству своїх солдатів».

Ця їх майже необмежена влада, підкріплювана практикою «голосування блоками» на з'їздах БКТ", приводить до того, що Генсовет БКТ, як і в 19-ом столітті, зберігає досить скромний статус у профспілковій структурі країни - він не може наказати тому чи іншому тред-юніону чи почати припинити страйк; він може тільки радити, чи переконувати робити обережний натиск.

Розрив і відчуження між керівництвом тред-юніоном і рядовою масою, а також особливості організаційної будівлі породили дуже специфічне явище в британському профрусі - свого роду «рівнобіжний юніонізм» - виникле ще в 19-ому столітті русі цехових старостів (шоп-стюардів). Шоп-стюардів обирають безпосередньо на місці роботи в цехах, депо, конторах, школах і т.д. - у якості, як правило, незвільнених представників трудових колективів. Останнім часом з'явилися «звільнені» шоп-стюарди, зайняті профспілковими справами весь чи майже весь робочий день. З 60-х років 20-го століття шоп-стюарди були в більшості випадків офіційно визнані керівництвом тред-юніонів. Цехові старости виконують роль сполучної ланки між членами профспілок конкретного виробництва (особливо там, де безпосередньо на виробництві профорганізацій не існує) і місцевим чи відділенням окрешніми організаціями тред-юніонів.

Головна функція шоп-стюардів - повсякденний захист інтересів робітників та службовців у відносинах з адміністрацією (особливо в питаннях звільнення, зміни норм, темпу, організації роботи і т.п.), врегулювання трудових конфліктів, висування вимог і ведення переговорів безпосередньо на місці роботи, а також на рівні фірми, установи. Нерідко при цьому шоп-стюарди проводять і страйки місцевого масштабу (найчастіше несанкціоновані профспілковим керівництвом). Вони також залучають у профспілки нових членів, стежать за сплатою членських внесків і т.п.²

Германсько-скандинавський тип профспілкового руху. Після другої світової війни у ФРН минулому відтворені профспілки, побудовані по виробничому принципі, що ввійшли в єдиний національний профцентр - Об'єднання німецьких профспілок (ОНП). Наприкінці 80-х років в ОНП входило 17 галузевих профспілок. Національні профспілки службовців і чиновників існують як автономні організації. У 1954 р. було створено Християнське об'єднання профспілок, що не дуже численне і не користується значним впливом у профрусі країни. Після об'єднання Німеччини на початку 90-х років у країні з'явився ще один профцентр - колишньої ГДР Об'єднання, що діяло на території, вільних німецьких профспілок.

Подібну структуру організаційної будівлі профспілкового руху ми спостерігаємо в Австрії і Швейцарії - єдиний консолідований національний профцентр, що здійснює координаційні функції і поєднує невелике число галузевих профспілок, що користаються значною автономією у визначенні своєї політики (в Австрії - Об'єднання австрійських профспілок з 15 галузевими профспілками в його складі; у Швейцарії - Об'єднання швейцарських профспілок також включає 15 галузевих профспілок, що, як оголошено, користаються повною автономією). Таким чином, у порівнянні з положенням, що існувало в 20-і роки, можна спостерігати подальшу організаційну консолідацію німецького профруху при обмеженні функцій і прерогатив центра.

Більш гнучкими і менш формальними стають у післявоєнний період зв'язку профспілок з політичними партіями (соціал-демократичної). Профспілки Німеччини і Швейцарії вносять у свої статuti положення про свою надпартійність, незалежність від політичних партій, підприємців і урядів, зберігаючи, проте, тісні зв'язки із соціал-демократичними партіями. Близько 90% діячів ОНП - соціал-демократи, обидві організації взаємно представлені в їхній керівних органах. При правлінні СДПГ функціонує Профспілкова рада, у рамках якого виробляються загальні підходи, програми дій, здійснюється координація діяльності профспілок і партії не тільки в соціально-економічній, але й у політичній сфері. Від СДПГ у раду входять представники правління партії, парламентських фракцій партії в бундестазі і ландтагах; від профспілок - лідери ОНП і вхідних у

нього галузевих профспілок, а також керівники профспілок службовців і чиновників. Відповідні органи створені і при регіональних партійних організаціях СДПГ. Засідання ради проходять у конфіденційній обстановці.

На початку 70-х років СДПГ на базі своїх виробничих партгруп створює Робоче співтовариство з проблем найманих робітників (АФА), організації якого стали важливим каналом зв'язку СДПГ із профспілковим активом. Органи АФА були створені на федеральному, регіональному і місцевому рівнях. У задачі АФА входила популяризація теорії і політики СДПГ на підприємствах, підтримка діяльності профспілок, представників трудящих у виробничих радах і наглядацьких радах компаній, залучення в партію нових членів і представництво в ній специфічних інтересів робітників та службовців. Важливим елементом складу АФА стали звільнені профпрацівники, лідери профспілок.

Відносини «СДПГ - профспілки» не можна, проте, уявляти собі як щось ідилічне. Німецькі профспілки мають досить велику самостійність стосовно своїх політичних партнерів і, як побачимо далі, досить часто дозволяли собі виявляти незгоду з лінією СДПГ.

Така розгалужена система зв'язку СДПГ із рядовою масою, у яку залучено і профспілкове керівництво, робить відносини «профспілкове керівництво — членська маса» менш забюрократизованими, чим, наприклад, у Великобританії, а тим більше, у США.

Відносини з державою й участь у трипартизмі в німецьких профспілок також багато в чому кон'юнктурні, залежать від періодів перебування у влади соціал-демократів. Система соціального партнерства в Німеччині одержала найбільший розвиток у другій половині 60-х - 70-і роки, коли СДПГ знаходилася при владі - з початку в складі так названої «великої коаліції» ХДС/ХСС (1966 - 1969 р.), а потім (1970 - 1983 р.) - у коаліції зі Свдп.

У 1967 р. у ФРН був прийнятий закон про стабілізацію економіки, відповідно до якого була введена практика регулярних спільних консультацій федерального уряду, профспілок і підприємств. Засідання проходили під головуванням федерального міністра економіки, члена правління СДПГ. Участь у них було добровільним, а «орієнтири, що вироблялися,» - юридично не обов'язковими. Справа в тім, що відповідно до конституції ФРН, уряд повинний забезпечувати загальні умови соціально-економічного розвитку, не втручаючи в тарифні переговори підприємств і профспілок. Така практика трипартизму одержала назву «погоджених дій» («концертизованих акцій»).

Однак, незабаром «погоджені дії» починають перетворюватися в засіб стримування росту заробітної плати трудящих. Стихійні масові страйки 1969, 1971 і 1972 р. призупинили подальше просування ОНП по шляху «погоджених дій». З'їзди профспілок поліграфістів, деревообробників і інші виступили за неучасть ОНП у «концертизованих акціях». Після прийняття в 1976 р. закону про паритетну участь робітників та службовців у керуванні великими підприємствами і скарги підприємств, що пішла слідом за цим, у Федеральний конституційний суд, профспілки не рахували можливим більше залишатися в «погодженій дії».

Таким чином, була підведена риса під практикою соціального партнерства в національному масштабі ще задовго до поразки СДПГ на березневих виборах 1983 р. Соціальне партнерство продовжувало розвиватися на рівні галузей і окремих підприємств.

Скандинавські профспілки мають багато подібних рис з німецькими: консолідовані національні профцентри з порівняно невеликим числом вхідних у них профспілок (від 24 у Швеції до 34 у Норвегії); керівні позиції соціал-демократів у проффрусі і панування їхньої ідеології і т.д. Особливе місце, що займають скандинавські профспілки усередині цього типу проффруху, обумовлено, насамперед, їх відношенням до політики соціального партнерства. Система трипартизму в цих країнах одержала найвищий розвиток, що з'явилося результатом єдиного, але дуже істотної обставини - у цих країнах протягом тривалих періодів часу у влади знаходилися (і знаходяться) соціал-демократичні уряди, що зуміли своїм активним співробітництвом із профспілками довести працюючим, електорату вигоди і переваги проведення такої політики. Не вдаючись у деталі, помітимо, що сприйняття і послідовне перетворення в життя політики соціального партнерства профспілковим рухом скандинавських країн протягом настільки тривалого періоду (з 30-х років), політики, що проводиться не на галузевому чи локальному, а на національному рівні - це по-своєму унікальне явище в історії світового профспілкового руху.

Відносини скандинавських профспілок із соціал-демократичними партіями і державою (навіть у ті періоди, коли соціал-демократи не знаходяться при владі) не носять кон'юнктурного характеру на відміну від інших країн. Відносини соціального партнерства стали органічної складової системи профспілкової діяльності.

Романський тип профспілкового руху. Історично склалося так, що в романських країнах, де до другого десятиліття 20-го століття пануючою моделлю профспілкової діяльності був анархо-синдикалізм, сформувався особливий тип профруху, що має ряд специфічних рис.

Відновлене наприкінці 2-й світової війни у Франції й Італії, у цілому єдиний профспілковий рух незабаром розколовся, роздібнолося на ряд відособлених профцентрів, багато в чому незгодних між собою і нерідко конкурують.

В Франції.

Після 1-ої світової війни з ВКТ, яка вийшла з глибокого підпілля, у 1948 р. у результаті розколу виділилося два профспілкових центри:

- «Форс увриер» («Робоча сила»), що зайняла праві позиції в профспілковому русі країни;
- Федерація працівників народного утворення (правоцентристські позиції);
- Ослаблена після двох розколів, ВКТ збереглася як профспілковий центр, що стоїть на лівих, революційно-класових позиціях, і незабаром зайняла лідируючі позиції в профрусі Франції (поєднує 42 галузеві федерації профспілок).

У 1944 р. утворився ще один правий профцентр - (ВКК). У 1964 р. пережила розкол Французька конфедерація християнських трудящих (ФКХТ), у результаті чого утворилося ще два профспілкових центри:

- Французька демократична конфедерація праці (ФДКП) - зайняла лівоцентристські позиції;
- ФКХТ (незмінна) - залишилася на правих позиціях. Крім того, у Франції існує ряд незначних по чисельності і впливу автономних профспілок.

В Італії.

У 1944 р. в умовах підпілля за згодою профспілкових діячів, що входили в ІКП, ХДП і ІСП був заснований єдиний національний профспілковий центр - (ВІКТ). До 1950 р. у результаті двох розколів ВІКТ у країні утворилося три профспілкових центри:

- ВІКТ, що знаходилася під ідейним впливом Компартії Італії (поєднує 29 галузевих профспілок), самий численний і впливовий профспілковий центр країни;
- Італійська конфедерація профспілок трудящих - другої по чисельності і впливу профцентр, співробітничав з ХДП, поєднує 35 галузевих профспілок;

ІСТ, у якому переважним впливом користаються соціалісти.

В Іспанії і Португалії після антифашистських революцій у середині 70-х рр. також сформувалося плюралістичне, з декількома центрами профспілковий рух, у якому ведучі позиції зайняли профцентри лівої орієнтації, що співробітничали з компартіями (в Іспанії - Профспілкова конфедерація робітничих комісій, у Португалії - Загальна конфедерація португальських трудящих - Національний Інтерсиндикал) виділяють його серед профруху інших індустриально розвинених країн світу. Це:

- відсутність могутнього єдиного національного профспілкового центра, наявність декількох конкуруючих центрів, у тім чи іншому ступені зайнятих пошуками союзників, основ для компромісів, єдності дій;
- багатопартійна система при наявності могутніх і впливових комуністичних партій, а також лівих, більш радикальних у порівнянні з «північними» південно-європейських соціал-демократичних партій, що накладає свій відбиток на відносини «партії - профспілки»;
- в умовах профспілкового плюралізму наявність могутніх профцентрів, що стоять на лівих позиціях класової боротьби, що віддають пріоритет співробітництву з комуністичними партіями і що займають ведучі позиції в профспілковому русі.

У цих умовах сформувалися відмітні риси романського типу профспілкового руху, що у даній статті будуть розглянуті, головним чином, на прикладі Франції.

У сфері *організаційної будівлі* романські профспілки після упадку анархо-синдикалізму йшли по шляху створення виробничо-федеративних структур, у цілому відмовивши від цехового принципу і вибудовуючи сильні «горизонтально-вертикальні» зв'язки. І все-таки, як відзначають дослідники, як і сто років тому профспілки Франції продовжують орієнтуватися головним чином на кваліфікованих промислових робітниках, що значно звужують їхню соціальну базу. За деякими оцінками ступінь юніонізації в профспілковому русі Франції до початку 90-х років знизилася майже в два рази за 10 років і склала 6-8%⁵. Комплекс причин, приведших до такого стану, досить різноманітний, але аж ніяк не останніми причинами цього стала вищевідзначена риса організаційної діяльності французьких профспілок, а також їхній «замкнутість» на традиційних галузевих орієнтаціях, відсутність належного прагнення розширити свої ряди за рахунок залучення некваліфікованих робітників і працівників «нетрадиційних» галузей. Мається на увазі своєрідний поділ галузей промисловості Франції на «зони впливу» між основними профцентрами країни:

- ВКТ переважає в суднобудуванні, літакобудуванні, видавничій справі, гірничорудної, паперової промисловості;

- ФДКП користується впливом у банківській справі і страхових компаніях, оптовій торгівлі і хімічній промисловості;

- ФУ займає найбільше стійкі позиції в текстильній промисловості, будівництві, суспільних роботах і торгівлі;

- ФКХТ - у сфері обслуговування.

Крім того, в організаційній структурі французького профспілкового руху намітилися істотні зміни, зв'язані з прагненням до поглинання профцентрами ВКТ, ФДКП, ФУ, ФКХТ і ВКК частин проявляючу тенденцію до розвалу ФНО.

У відносинах «партії профспілки» також проглядається специфіка, що не має аналогів у світовому профспілковому русі. В умовах, коли політичні партії (у тому числі, буржуазні) виявляють явне прагнення до пошуку союзників серед профспілок, які б стали їх опорою в робочому русі, останні найчастіше воліють декларувати свою незалежність від партій, принциповий курс на неутручання в політику (це є також спадщиною анархо-синдикалізму), але в реальному житті продовжують з ними співробітничати.

Створюючи групи своїх прихильників у профспілках, партії наполегливо прагнуть опанувати зсередини профспілковим рухом.

Відносини між партіями і профспілками у Франції розвивалися в рамках визначеної традиції. Досить чіткий розподіл у французькому профрусі на лівий (ВКТ і ФДКП) і правий (всі інші профцентри) блок визначає переваги членів цих профцентрів, що вони виявляють під час виборів. Так, більшість членів ВКТ і ФДКП віддають свої голоси ФКП і ФСП (ВКТ переважно ФКП, а ФДКП - ФСП), а правореформістські профцентри - правим чи центристським партіям. Відоме виключення складає ФУ: незважаючи на приналежність профцентру до правого блоку, значна частина його членів голосує за ФСП. Так, у першому турі президентських виборів у квітні 1988 р. 85% членів ФУ подали голосу за кандидата ФСП (Ф.Миттеран), 88% - за кандидатів буржуазних виборів у квітні 1988 р. 85% членів ФУ подали голосу за кандидата ФСП (Ф.Миттеран), 88% - за кандидатів буржуазних партій ОПР і СФД²⁶, 21% - за вкрай правого лідера Національного фронту Лі Пена.

У своїх відносинах з державою профспілки Франції також продовжують підтримувати спадщину анархо-синдикалізму. На відміну від англосаксонських країн профспілки Франції протягом тривалого періоду, у тому числі і після закінчення 2-й світової війни, були практично позбавлені можливості впливати на політику держави. Цьому перешкоджало традиційне для цієї країни одноособове рішення всіх адміністративних питань централізованим державним апаратом, регулювання їм усіх соціальних відносин не враховуючи думки профспілок. Положення певним чином починає мінятися в 50-70-і роки, коли у Франції одержує широкі можливості розвитку колективно-договірна практика.

Особливо гостро питання про взаємини «профспілки - державу» постало з приходом до влади уряду лівих сил у 1981 р., на яке всі профцентри без винятку поклали великі надії²⁸. У період перебування при владі уряду соціалістів (1981-1988 р.) відбулися досить радикальні зміни у вище

позначених відносинах. Спочатку уряду лівих сил (за участю комуністів, 1981-1984 р.) роблять ряд кроків назустріч профспілкам:

- здійснюють перетворення, що відповідали програмним вимогам профспілок;
- роблять профспілковим організаціям велику матеріальну допомогу (для організації навчання трудящих, для підвищення рівня профактивістів);
- запрошують представників профспілок до участі в міністерських радах (у першому лівому уряді 1981-1983 р. у цих державних органах працювали 21% представників від ФДКП, 5% - від ВКТ, 7% - від ФНО²⁹), у розробці законопроектів;
- був наданий фіксований ефірний час на державних каналах телебачення і радіомовлення;
- були розширені права профспілок на підприємствах і в державних установах позитивними, і критикували міри, що викликали їхнє несхвалення (політика «критичної підтримки»).

Однак незабаром, після переходу уряду до політики «жорсткої економії» (1982 р.), і особливо після виходу комуністів з уряду (1984 р.) профспілки повертаються до колишньої моделі взаємин з урядом і державою в цілому. З боку ВКТ цю модель можна визначити як «конфронтаційну модель соціального партнерства». У своїх спогадах колишній лідер ВКТ А.Кразюки говорить про те, що вже в 1981 р. ВКТ відчувала стосовно себе дискримінацію з боку уряду³⁰. У цілому, характеризуючи відношення держави до ВКТ за весь період її існування, він вимовляв наступну тираду: «Як тільки з ВКТ ні надходили: наносили їй страшні удари, її активістів саджали у в'язницю, неї забороняли, а керівників розстрілювали, звільняли з підприємств її членів. І, проте, вона існує! Президенти ідуть, а ВКТ залишається, тому що ВКТ потрібна французькому суспільству»³¹.

У відносинах «профспілки - роботодавці» останні також традиційно воліють вирішувати питання виробничого і соціального порядку без консультацій із профспілками і без їхньої участі.

Таким чином, що склалася модель соціального партнерства у Франції можна визначити як конфронтаційну, що часом переходить у конструктивно-опозиційну (у випадку приходу до влади лівих сил). Причому це характерно не тільки для лівих ВКТ і ФДКП, але і для профцентрів право реформістські орієнтації. Це означає, що французький профспілковий рух робить основний упор не на ведення переговорів і угод (хоча і не відкидає цих інституціональних видів діяльності), а в цілому надають перевагу їм більш активні, (не інституціональні форми боротьби - страйку, масові дії, маніфестації, дні дій). Відношення до вибору форм боротьби приймає прагматичний характер, навіть з боку класової ВКТ. Ми користуємося усіма формами боротьби, - говорить А. Кразюки, - «і найкращі на наш погляд - це ті, котрі приносять найбільшу користь у даній конкретній ситуації. Ми завжди готові сісти за стіл переговорів»². «Не обов'язково влаштовувати страйк, але якщо він необхідний, ми не виключено його»³³ (у період уряду лівих сил - авт.).

З погляду загальної тенденції до зближення позицій європейських профспілок у рамках загальної євро-американської моделі профспілкової діяльності цікаво простежити еволюцію поглядів ВКТ і на проблему соціального партнерства.

Спочатку, будучи бойовим класовим профцентром, ВКТ відкидала саму ідею соціального партнерства як форму «класового співробітництва». Однак згодом відношення до соціального партнерства у ВКТ поступово міняється.

«У процесі багаторічної боротьби ВКТ приходилося відмовлятися від деяких максималістських концепцій, у силу яких вона, случалося, займала позицію «усе чи нічого», - говорить А.Кразюки. - Вона навчилася не вважати класовим співробітництвом уміння покористуватися з даного співвідношення сил, що дозволяє вирвати поступки, нехай навіть часткові. Вона навчилася укладати угоди, відвойовувати реформи, що приносять працюючим негайне поліпшення умов їхньої праці і побуту і завжди служать плацдармом для завоювання інших, більш значних успіхів. Вона навчилася також виправляти свої перегини і «помилки молодості», що визначали відмовлення від корисних ініціатив і дій як нібито «реформістських»... Попередні покоління керівників ВКТ вносили в проведений нею курс необхідні виправлення. Ми наслідуюмо їх традиції»³⁴.

ВКТ, особливо в період правління лівих сил, розвиває ділові контакти з урядом, її лідери зустрічаються з міністрами для обговорення актуальних соціально-економічних проблем; профцентр розробляє свої пропозиції з питань економічного, промислового і соціального розвитку, передає президенту меморандуми і т.д. Одним словом, ВКТ, виробивши свій підхід до здійснення

політики соціального партнерства, у підсумку в цілому сприйняла цю ідею. Умовами своєї участі в політику соціального партнерства вона вважає повну незалежність сторін, а також те, що проведені нею переговори повинні приносити вигоди трудящим. «ВКТ має достатні резерви і запасом енергії, щоб бути незалежним, самостійним і відповідальним партнером для уряду» - резюмує А. Кразюки.

Таким чином, на відміну від «лояльного» (профспілки Німеччини, Австрії, скандинавських країн), лояльного-конфронтаційного (США, Великобританія) чи «конформістського» (християнські профспілки), профспілки романських країн виробили свій особливий підхід до участі в політику соціального партнерства, якому можна визначити як «конфронтаційний» чи, часом, «конструктивно-опозиційний». Його ознаки: відсутність інтегрованості профспілок в існуючу політичну систему; застосування інституціолізованих і неінституціолізованих форм діяльності і боротьби...

Відносини «профспілкове керівництво рядові маси» також протягом післявоєнної історії складалися непросто. Хоча французький профспілковий рух споконвічно було менш піддане бюрократизації (у порівнянні, приміром, із профспілковим рухом чи Великобританії США), але в міру того, як профспілки усе більше утягували в роботу різних - комісій, консультативних рад і т.п., їхні функціонери стали втрачати зв'язок з рядовими членами, а останні стали випробувати стосовно своїх організацій почуття відчуження, виявилися відстороненими від прийняття рішень. Таке положення було особливо характерним для періоду лівих урядів: профспілки висували свої пропозиції за рішенням глобальних економічних і соціальних проблем, не приділяючи належної уваги насущним повсякденним питанням безпосередньо на робочих місцях у цехах.

У 1986 р. страйкуючі залізничники ремствували на те, що профспілки «часом бувають далекі від нестатків рядових людей і тяжіють до рішення «глобальних проблем»³⁶.

Показово, що керівництво деяких профцентрів оперативно відреагувало на критику. Трохи пізніше один із секретарів ВКТ визнав, що «ВКТ занадто захопилася діяльністю, не зв'язаною з підприємством, розгорнула боротьбу за рішення великомасштабних задач на шкоду щоденній роботі»³⁷. Це також стало однією з причин катастрофічного зниження рівня юніонізації у французькому профспілковому русі, про що вже згадувалося вище.

Американська модель профспілкової діяльності, маючи ряд загальних ознак із британським типом, усе-таки має свої специфічні особливості, що виділяють його у світовому профрусі.

Організаційна структура профруху США, споконвічно відрізнялася від профспілкового руху інших країн. Ця обставина відзначалася ще на початку 20-го століття. Так, А.Чекин, характеризуючи організаційну будівлю американських профспілок, відзначав: «організаційний план Американської федерації праці, що відрізняється великою продуманістю і планомірністю, ні в якому відношенні не нагадує будівель англійського руху з його анархією взаємин між різними організаціями вищого і нижчого типу. Разом з тим, він ні в чому не нагадує і німецького або французького руху»³⁸.

Американським профспілкам у цілому вдалося перебороти узкоцехову замкнутість, що залишається багато в чому характерній для профруху Великобританії.

Профспілковий рух США розвивався як централізована організаційна структура з чітко налагодженими горизонтальними і вертикальними зв'язками і великими повноваженнями, що володіє, національним профцентром - створеною в 1881 р. Американською федерацією праці (АФП). Спроби створення паралельних профцентрів з метою скласти конкуренцію АФП неминуче розбивалися об залізобетонну стіну профбюрократії цього профцентру, що зумів створити могутній, консолідований, керований рух. Це відбулося з профцентром «ИРМ», що був створений у 1905 р. і змушений припинити свою діяльність у 20-і роки. Подібна доля осягла і профцентр КПП (КПП, заснований у 1935 р.), що після 20-літньої діяльності фактично був поглинений Американською федерацією праці: у 1955 р. відбулося об'єднання двох профцентрів, на основі чого виникла нова організація - національний профцентр США **АФП-КПП**. Результатом такого ходу подій не в останню чергу була і політика ділового істеблішменту і слугуючої їм держави, який не завжди влаштовує й існування АФП, не говорячи вже про більш радикальні спочатку ИРМ і КПП.

Однієї з особливостей організаційної будівлі профспілкового руху США, що практично невідома в інших країнах, є міжнародний характер профспілок. Це означає, що американські профспілки мають членів і претендують на юрисдикцію за межами США, а саме в Канаді, Пуерто-Рико і Панамі. Іншими словами, багато профспілок США і перерахованих вище країн мають загальне членство й утворюють єдину організацію.

Основа організаційної структури американського профспілкового руху складають місцеві відділення профспілок («*lokals*»). «Місцева профспілка є базовою організацією всіх членів профспілки, і, власне кажучи, ця організація визначає міць усієї профспілки. Міське відділення є структурною статутною підставою, на якому ґрунтується вся профспілка»³⁹. Деякі великі місцеві відділення мають більше членів, чим невеликі міжнародні профспілки. Міське відділення володіють значними фінансовими засобами - більш половини всіх профспілкових фондів. Міське відділення можуть бути представлені в загальнонаціональних комітетах з переговорів з підприємцями і навіть мати право виносити пропонувані контракти на голосування у своїх організаціях, однак вони не уповноважені приймати незалежні рішення і виступати від свого імені.

У відносинах «профспілки партії» американський профспілковий рух також має свою специфіку, аналога якої немає у світовому профспілковому русі. У США немає сильних робітничих партій соціал-демократичного чи комуністичного типу; соціал-демократичні партії вкрай нечисленні і не користаються впливом у профспілковому русі країни⁴⁰. Тому досягнення цілей, що ставить перед собою профрух США, зв'язується у свідомості членів профспілок з діяльністю більш ліберальної з двох основних буржуазних партій - демократичної, котрій профспілки, як правило, надають підтримку на виборах. Цим участь профспілок у політиці не обмежується: особливості політичної системи США викликали до життя таке явище, як діяльність профспілкового лобі в конгресі, у законодавчих органах чи штатів у міських муніципалітетах. Американські профспілки також впливають на підбір керівних чиновників, особливо міністерств праці.

Ще однією особливістю американського профспілкового руху є ставшою притчею в язицях його безприкладний бюрократизм, у порівнянні з якими витівки британської профбюрократії здаються дитячими забавами.

Платня профбосів і витрати на представництво не відрізняються від доходів вищих менеджерів корпорацій і часто перевершує зарплату посадових осіб державної адміністрації⁴¹. Американські профспілки за традицією мають у своєму розпорядженні значний апарат керування і мають більше платних співробітників і з набагато більш високою зарплатою, чим профспілки інших західних країн. У Великобританії, за словами А.Семпсона, ніхто з профлідерів вищої ланки, «навіть будучи генсеком, не має досить великої платні, що могло б дозволити широкий розмах. Їхнє життя являє собою дивну суміш скромного особистого існування і великої суспільної влади»⁴.

Зовсім іншу картину ми спостерігаємо по іншу сторону Атлантики. У той же час між британським і американським профспілковим рухом існує велика подібність у практиці формування профспілкового апарата - в обох випадках підбор, зсув і призначення профспілкових кадрів відбувається зверху профбосами, а не обранням. У ході постійного спілкування профспілкового апарата з керівниками корпорацій і урядових чиновників між ними складаються тісні особисті відносини. Більшість профспілкових діячів середньої і вищої ланки у випадку поразки на виборах практично ніколи не повертаються на своє робоче місце. Вони влаштовуються платними «консультантами» у тих же компаніях, проти яких вони виступали в минулому, знаходячись на іншій стороні столу переговорів.

Усе це створює ще більш міцну стіну відчуження між профбюрократією і рядовими членами, чим у Великобританії.

У таких умовах у профспілковому русі США й у середовищі його лідерів сформувалася своєрідна прагматична ідеологія профспілкової діяльності, що одержала визначення «діловий юніонізм». Ідеологія і практика «ділового юніонізму» звертаються ще до часів першого голови АФП С. Гомперса⁴³.

Гомперс відкидав соціалізм і політичну боротьбу, підтримував принцип непорушності приватної власності й у цілому капіталістичного ладу, виступав у захист капіталістичної держави («Так благословить господь наші американські установи»). Він вважав зовсім непотрібним створення і діяльність робочих партій, висунувши гасло «винагороджуй друзів і карай ворогів робітників», тобто профспілки повинні були підтримувати тих кандидатів буржуазних партій, що обіцяли провести ті чи інші вигідні для профспілок заходи. Гомперс не визнавав страйків і прищеплював у профспілках політику ділового співробітництва з капіталістами.

Наприкінці гомперсовського керівництва АФП (1882-1884 р.) саме американські профспілки вперше в історії міжнародного профспілкового руху заснували свій робочий банк (1920 р.). У 1924 р. у США діяло вже 30 таких банків з капіталом 150 млн. доларів. У 1925 р. за рішенням з'їзду АФП було засновано профспілкове страхове товариство з капіталом у 2 млн. доларів. Усе це визначалося в 20-і роки революційно-класовими профспілками як «профспілковий капіталізм».

Мабуть, саму емну характеристику політики «ділового юніонізму» дав відомий німецький економіст, соціолог і історик В. Зомбарт: «Ділове» напрямом у робочому русі знаходить своє найбільш точне і ясне вираження в угодах між монополістами-профспілками і монополістами-хазяїнами щодо спільної експлуатації іншої маси населення...»⁴⁴.

Ідеологія «ділового юніонізму» була засвоєна і розвита численної американський профбюрократией. Багато керівників профспілок найчастіше уподібнюють себе менеджерам корпорацій і керують своїми організаціями як приватними підприємствами: вони здійснюють «оптовий продаж» робочої сили підприємцям, роблячи «роздрібні» послуги робітником у ході переговорів з підприємцями. Деякі профбоси володіють невеликими підприємствами, на яких працюють члени їхніх же профспілок⁴⁵.

Американські профспілки, володіючи величезними фінансовими засобами, забезпечують разом з компаніями фінансування пенсійних програм, вкладають кошти в так названі соціальні проекти (наприклад, житлове будівництво), у банки, страхові фірми і компанії, що володіють земельною власністю, виступаючи тим самим в очах ділків з Уолл-Стріт як великих інвесторів. Об'єднані органи профспілок і корпорацій, де обидві сторони мають рівне число представників, розподіляють мільярди доларів пенсійних фондів. Нерідко президент профспілки є одночасно головою ради попечителів пенсійного фонду.

В останні роки ідеологія і політика «ділового юніонізму» доповнюється практикою так названого «ринкового юніонізму» - у роботі американських профспілок йде впровадження широкої програми профспілкового обслуговування, зв'язаного з господарською діяльністю з метою створити додаткові мотиви матеріального порядку для залучення в ряди профспілок нових членів (т.зв. «програма профспілкових привілеїв»)⁴⁶.

У відношенні політики соціального партнерства американські профспілки також керуються ідеологією «ділового юніонізму», але їхньої дії багато в чому подібні з британськими тред-юніонами: визнаючи переговори і висновок договорів (на рівні підприємств, галузей), вони намагаються підтримувати високий рівень мобілізаційної готовності до участі в страйку. Хоча страйкова активність профспілок США останнім часом значно знизилася⁴⁷, таке положення речей залишається в силі і це дає підставу віднести сформовану в США практику соціального партнерства до конфронтаційної-лояльної моделі. У доповіді МВТ за 1997-1998 р., де говориться про наслідки використання політики керування людськими ресурсами для взаємин профспілок і роботодавців, був зроблений висновок, що характеризує стан політики соціального партнерства в планетарному масштабі: у континентальній Європі і Японії вони (ці наслідки - авт.) майже не вплинули на існуючі відносини між адміністрацією і працівниками, на відміну від США і Великобританії, де «в умовах традиційно антагоністичних колективних переговорів ці відносини стали ще більш конфронтаційними»⁴⁸.

Ще одна характерна риса діяльності АФП-КПП, що виділяє цей профцентр серед профспілкового руху інших країн, - широка й активна зовнішня експансія, головним чином у профрух держав, що розвиваються, з метою поширення своєї ідеології в профспілкових рухах інших країн, створення організацій по своїй подобі і з чітко вираженою антикомуністичною спрямованістю і навіть установленням свого контролю над профспілковим рухом окремих країн і цілих регіонів. Для цих

цілей АФП-КПП виділяє сотні мільйонів доларів, одержуючи також засоби з різних державних фондів. У 1962 р. для підготовки профактивістів у країнах Латинської Америки по програмі АФП-КПП профцентром був заснований Американський інститут розвитку вільних профспілок⁴. Трохи пізніше аналогічні установи були створені в Африці (Американський-афро-американський профспілковий центр - 1965 р.) і в Азії (Азіатско-американський інститут вільних профспілок - 1968 р.) У 80-і роки АФП-КПП робив активну фінансову підтримку польської «Солідарності», діючи в тісному контакті з ЦРУ⁵. Подібна структура АФП-КПП із незрозумілим статусом уже функціонує й в Україні (Український інститут трудових досліджень і утворення).

Розглянуті вище моделі профспілкової діяльності і типи профспілкового руху, безумовно, не вичерпують усього різноманіття моделей і типів, що існують у міжнародному профспілковому русі. Можна говорити про, що з'явилася в післявоєнний період японської моделі профспілкової діяльності з її специфічною організаційною структурою (т.зв. «фірмовий» принцип побудови профспілок), своєрідними формами і методами боротьби («весняні настання»), що є наслідком неповторних об'єктивних умов середовища, у якій відбувається розвиток японського профспілкового руху.

Можна виділити африканський, латиноамериканський типи профспілкового руху, що мають свої характерні відмітні риси.

Профспілки країн Центральної і Південно-Східної Європи і СНД у сучасних умовах також представляють особливу модель, яку можна визначити як перехідну, трансформативну.

Працюючи над даною статтею, свою задачу автори бачили в тім, щоб виділити, класифікувати і коротко охарактеризувати саме ті моделі і типи профспілок, що у сучасному міжнародному профспілковому русі є ведучими, котрі історією свого розвитку довели свою життєвість і ефективність і багато в чому визначають тенденції розвитку руху в наш складний час. Автори прагнули показати багатоваріантність підходів і форм розвитку профспілкового руху, обумовлених розмаїтістю умов, що склалися традицій, ідеологічних чи інших переваг, самим ходом історичного розвитку.

Автори хотіли б, щоб не складалося спрощених представлень про зарубіжний профспілковий рух як про деяк єдиний, раз і назавжди заданій парадигмі. Автори усвідомлюють, що при аналізі настільки складних проблем, можливо, не удалося уникнути деякого схематизму, а висновки й узагальнення аж ніяк не завжди безперечні.

Думаємо, що дана стаття, можливо, послужить деяким вихідним матеріалом для творчого, плідного обговорення поставлених у ній проблем, що принесе користь у справі становлення і розвитку сильного авторитетного й ефективного профспілкового руху в Україні, що діє в інтересах працівників найманої праці.

Література по темі

¹ Міжнародний робочий рух: питання історії і теорії. Т.2 - М., Думка, 1976; Чекин А. (У, Яродский). Теорія, історія і практика профспілкового руху, ч. 1,2, М., 1922-1923; Мала енциклопедія по міжнародному русі, М., 1927.

² Мала енциклопедія по міжнародному профрусі, с. 1960

³ Цит. По: Міжнародний робочий рух: Питання історії і теорії. Т. 3, М., Думка, 1978, с. 232.

⁴ Див.: Чекин А. Цит. Соч. ч. 1.

⁵ Мала енциклопедія по міжнародному профрусі, с.330

⁶ В окремі моменти періоду з 1891 по 1925 р. число профспілок ЗОІП перевищувало первісне - як, наприклад, у 1906 році в цей профцентр входило 66 профспілок з 1.689-709 чіл. Але загальна тенденція збереглася.

⁷ Адибеков Г.М. Профинтерн: політика комуністів у профспілковому русі, М., Профиздат, 1981, с.10

⁸ См: 2 конгрес Червоного Інтернаціоналу профспілок у Москві. 19 листопада-2 грудня 1922 р., М-Пг, Держвидав, 1923, с.283

⁹ См: Адибеков Г.М. Цит. Соч., с. 92-104.

- ¹⁰ См: 1-ий Міжнародний конгрес революційних, професійних і виробничих союзів. Стенографічний звіт. Видання прес-бюро конгресу. Додаток до стенографічного звіту. Резолюції і постанови. - б. м, б.г. - с.8
- ¹¹ Профинтерн у резолюціях. М., изд. Профинтерна, 1928, с. 120-121
- ¹² См: Виноградов В.А. Робочий контроль над виробництвом: теорія, історія, сучасність. М., Наука, 1983.
- ¹³ См: 1-ий Міжнародний конгрес, с.13-15
- ¹⁴ См: 3-ій конгрес Червоного інтернаціоналу профспілок. 8-22 липня 1924р. Звіт (по стенограмах). М., изд. Профинтерна, 1924, с.361-364
- ¹⁵ См: Роль профспілок в Україні удавана і справжня (За ред. Ю. Вишневецького), Київ, Фонд демократії, 1997.
- ¹⁶ Докладніше див. там же.
- ¹⁷ Про корпоративні Фашистські профспілки див: Лопухів Б.Р. Історія фашистського режиму в Італії. М., Наука, 1997, с.124-173; Бурдерон Р. Фашизм: ідеологія і практика. М., Прогрес, 1983.
- ¹⁸ Соціал-реформізм і трудящі. М., Наука, 1986, с.32
- ¹⁹ А.Сэмпсон. Нова анатомія Британії. М., Прогрес, 1975, с.464.
- ²⁰ Там же, с. 463.
- ²¹ Там же, с. 465.
- ²² Голосування блоками - система голосування, при якій усі голоси кожної профспілки, представленого на з'їзді БКТ, подаються керівником його делегації (генеральним секретарем профспілки).
- ²³ Зайцев В.П. На передньому краї боротьби з капіталом. Рух шоп-стюардів в Англії: історія і сучасність. М., Думка, 1988.
- ²⁴ Лапін Н.Ю. профспілковий рух Франції в 80-і роки. М., Наука, 1989, з_51,55.
- ²⁵ Вісник профспілок, 1993, №5, с.35.
- ²⁶ ОПР - Об'єднання в підтримку республіки, голлистская партія, СФД -Союз за французьку демократію.
- ²⁷ Лапіна, Цит., соч., с.116.
- ²⁸ Там же, с. 118-135.
- ²⁹ Там же, с. 125.
- ³⁰ А. Кразюки. П'ять бесід про профспілки. М., Прогрес, 1989, с. 135-136.
- ³¹ Там же, с. 135.
- ³² Там же, с.95.
- ³³ Там же, с. 101.
- ³⁴ А. Кразюки, цит. Соч., с.49.
- ³⁵ Там же, с. 137.
- ³⁶ Лапіна: цит. Соч., с. 141.
- ³⁷ См: Профспілки на капіталістичних підприємствах (організаційна структура, форми, методи і напрямки діяльності). М., Наука, с. 121
- ³⁸ А. Чекин (В. Яроцкий). Цит. Соч., ч 2. М., изд. ВЦСПС, 1923, с.131.
- ³⁹ См: Гилберт Грін. Що відбувається в американських профспілках. М., Прогрес, 1978, с. 221-230.
- ⁴⁰ См: Сучасна соціал-демократія: довідник^словник-довідник. М., Политиздат, 1990,с.214-215.
- ⁴¹ См: Профспілки України, 1991, 33, с.27-28.
- ⁴² А. Сэмпсон, цит. Соч. с. 465-466.
- ⁴³ См: Аскольдова
- ⁴⁴ Цит. по Чекин, ч 2, с. 136.
- ⁴⁵ См: Г. Грін, цит. соч., с.186-187.
- ⁴⁶ См: Тарасова Н. Н. «Ринковий тред-юніонізм» - крок до відродження американських профспілок? - Робітнича клас і сучасність, 19892, №2, с.130-148.
- ⁴⁷ Boggers F. The Challenges of economic for U.S. Labor - Стшса! 8осю!ош, 1996, Мо2, уо!22.
- ⁴⁸ Вісник профспілок, 1998, №4, с.42.
- ⁴⁹ См: Барри Т., Вуд Б., Проліш Д. Долари і диктатори. М., Прогрес, 1986. с. 140-149.

⁵⁰ См. Швейцер П. Перемога. Роль таємної стратегії адміністрації США в розпаді Радянського Союзу і соціалістичного табору. Мінськ, СП «Авест», 1995.

Двірна К.П. канд.іст.наук, доцент — завідувачка кафедри профруху та соціально-трудоових дисциплін Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України

ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ ПРОФСПІЛОК В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Питання генези профспілкового руху в Україні сьогодні не стало окремим об'єктом уваги сучасних дослідників-науковців та практиків. Однак ця, на перший погляд, теоретична проблема є надзвичайно актуальною, оскільки дозволяє глибше зрозуміти сучасний стан розвитку профспілкового руху в цілому.

З точки зору історичної ретроспективи глибоке вивчення витоків профспілкового руху дозволить нам глибше зрозуміти об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення профспілок, сутність поняття «профспілка», визначити мотивацію профспілкового членства в новітній період тощо.

До питання генези профспілкового руху зверталися дослідники в різні історичні періоди - це В. Святловський, Макс Гордон, В. Яроцький, Р. Якуб, Д. Рязанов, М. Томський, А. Лозовський, С.Айнзафт, Д.АІПОПКП, В.Гриневиц та ін. Ці дослідники в основному представляли наукову школу періоду 20-х років. Через об'єктивні причини за доби сталінізму процес наукових досліджень був штучно «обірваний» на замовлення директивних органів і основні наукові доробки вказаних авторів виявилися під забороною. Надалі вивчення цієї проблематики фактично зводилося до утвердження сталінської доктрини виникнення профспілкового руху і профспілок після утворення більшовицької партії - РСДРП(б).

Сьогодні, як і в 20-і роки, ще залишаються спірними питання і проблеми, а саме: чи існували профспілки в Україні та Російській імперії до 1903-1905 рр.? Які були перші прототипи профспілкових об'єднань? Чи виникали профспілки відразу, чи відбувалася їх еволюція від перших прототипів до профспілок? Чи було щось спільне між профспілками, які існували на терені сучасної України, і профспілками країн Західної Європи? Чи наслідують сучасні українські профспілки якісь набутки від анархо-синдикалізму, тред-юніонізму, німецьких геверкшафтів, а також історичних прототипів, з яких виростали профспілки України?

Щодо новітнього періоду досліджень, то проблеми генези профспілкового руху в Україні знайшли певне місце на сторінках періодичних видань та наукових праць. Серед авторів необхідно відзначити Р. Береста, М. Зиму, М. Головка, А. Епштейна М. Неклюдова та ін.[1].

В історіографічному плані проблеми генези профспілкового руху в Україні не висвітлювалися за винятком дисертаційного дослідження А.П. Шаблія «История профсоюзов Украины и ее освещение в научной литературе». - М., 1992. Лише частково у розд. II відображено цю проблему [2].

Особливістю генези профспілок в Україні був той факт, що українські землі знаходились під впливом двох імперій - Австро-Угорської та Російської, тому їм були притаманні особливості щодо виникнення громадських об'єднань. Вагоме значення мали ті чинники, що політика Австро-Угорської та Російської держав щодо діяльності профспілок була в чомусь діаметрально протилежною. Зокрема, Австро-Угорщина прийняла у 1867 р. першу демократичну конституцію «Основний Закон», яким надавалось легальне право на створення й діяльність профспілок, а також гарантувався захист з боку держави. Водночас у Росії діяли нормативні акти, що фактично забороняли діяльність профспілок. У першу чергу слід назвати «Чорний кодекс», Валуєвський і Емський укази царя, різні інструкції та заборони щодо діяльності робітничих і громадських об'єднань.

Таким чином, хоча промисловий переворот на українських землях, що були у складі Російської імперії, почався раніше, ніж у Східній Галичині, але профспілки виникали раніше на західних землях. Об'єктивною передумовою цього стали названі вище чинники, які забезпечували вищий суспільний розвиток, наявність правових основ діяльності профспілок. Цю особливість відзначив

дослідник М.П. Зима, який вважає, що «спонтанний характер виникнення профспілок у Російській імперії до 1905 р. пов'язаний з відсутністю конституційно гарантованих свобод і прав громадян» [3].

Аналіз наукової літератури з даної проблеми дозволяє з'ясувати *соціально-економічні чинники зародження профспілок* як у західному регіоні, так і на землях, що входили до складу Російської імперії. Основними об'єктивними першопричинами виникнення профспілок були, безумовно, економічні фактори, які віддзеркалювали конфлікти між найманою працею та капіталом. Тому зародження профспілок слід розглядати як реакцію мас на посилення експлуатації найманих працівників, низьку заробітну платню, відсутність належної охорони праці і техніки безпеки, незадовільні побутові умови та відсутність медичного обслуговування. Серед інших чинників виникнення профспілок - національне та релігійне гноблення, що призводило до утворення профспілок за релігійною та національною ознаками. Створювались також політизовані профспілки, ініціаторами яких виступали різноманітні партії та течії. Роботодавці та влада також ініціювали утворення профспілок, які часто-густо ставали слухняними «кишеньковими» структурами. У науковій літературі ці профспілки отримали назву «жовтих» або «санацийних» профспілок.

Дискусійним сьогодні залишається питання, коли ж виникла перша профспілкова організація в Україні? Однозначно відповісти на це питання неможливо саме через поділ українських земель і відсутність єдиного наукового підходу щодо проблеми генезис профспілок.

Новітнім підходом у вивченні проблеми зародження профспілок вважається точка зору дослідника Р. Береста, який на основі архівних документів доводить, що *перша професійна спілка виникла в Західній Україні в 1817р.* [4]. Цю професійну організацію робітників утворили у Львові у приватній друкарні Піллера - поліграфіста австро-німецького походження. Спілка отримала назву «Союз взаємодопомоги членів друкарської справи». Звичайно, що в час свого виникнення вона не була спілкою класичного типу. Але сам факт появи на західноукраїнських землях першої організації, що ставила за мету соціальний захист своїх членів, залишається, як вважає Р.Берест, незаперечним.

Водночас дослідник А.Епштейн ставить під сумнів висновки Р.Береста, Він зазначає, що неможливо навіть усвідомити той факт, що профспілки виникли у промислове нерозвинутій Східній Галичині, яка була аграрним задвірком відсталого Австро-Угорської імперії. Проблемним, на його думку, є можливість вважати професійною спілкою об'єднання з восьми осіб. Відзначається, що організація взаємодопомоги - це лише передумова виникнення профспілки, а не сама професійна спілка. Автор, виходячи з відомих йому джерел, вважає, що на території України, яка входила до складу Російської імперії, ще раніше могли існувати аналогічні утворення. Так, у 1805р. у друкарні Києво-Печерської Лаври, а у 1823р. у Машівській суконній мануфактурі графа Уварова також формувалися професійні групи, які були подібними до згаданих Р. Берестом «співтовариство». При цьому автор не посилається належним чином на переконливі архівні документи і його висновки не можна вважати вичерпними в обґрунтуванні даної точки зору. Та й сам дослідник доходить висновку, що потрібно продовжити пошук нових джерел з історії профспілкового руху, а також їх дослідження та осмислення [5].

Аналіз літератури, в якій досліджується генеза профспілкового руху на теренах України у складі Російської імперії, а також аналіз доступних і архівних джерел, переконує, що правильним слід вважати точку зору, за якою перші професійні спілки були утворені лише наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Ця точка зору простежується у виданнях Істпрофів 20-х років, а також сучасних дослідників. Так, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка В.П.Рябцев доводить, що в Україні перші професійні спілки були утворені в 1898 - 1904рр. [6]. Дослідники ж І.М. Борщенко та Є. Кравець вважають, що перші профспілки виникли в 1905 р. Очевидно, автори керуються точкою зору, що домінувала у радянський період і була ухвалена Й.Сталіним. З цього приводу ІЛ, Борщенко висловлюється так: «Основное, что отличает наши профсоюзы от профсоюзов Запада состоит в том, что они возникли после создания партии и под руководством партии. Профсоюзы и партия на Западе не то, что профсоюзы и партия у нас. Взаимоотношения между профсоюзами и партиями на Западе далеко не совпадают с теми взаимоотношениями, которые появились у нас после партии и вокруг партии рабочего класса» [7]. Автор на цій підставі

робить висновок, що профспілки у Росії виникли у 1905 р. після створення більшовицької партії. І з перших днів народження профспілки опікувались з боку партії Леніна-Сталіна. Ось чому *генеза профспілкового руху у радянські часи досліджується в основному після створення пролетарської партії у 1903р.* Тим самим доводиться «об'єктивність» керівництва з боку партії профспілками та залежність профспілок від правлячої партії.

Даний підхід був практично монопольним у дослідженні історії профспілок України аж до початку 90-х років минулого століття. А деякі автори за інерцією вдаються до даної точки зору й сьогодні. Хоча ще в 20-і роки минулого століття, висловлюючи сумнів щодо точки зору офіційних більшовицьких дослідників історії профспілкового руху, Макс Гордон пише з цього приводу: «В большую ошибку впадают те историки, которые считают «пятый» год датой зарождения российского профессионального движения» [8]. Однак М. Томський, А. Лозовський, С.Айнзафт заявляли, що професійний рух у Росії виник у 1905р., але не раніше [9].

І все ж, незважаючи на помилковість, точка зору, ухвалена Й. Сталіним, про зародження профспілок після 1903 р., продовжує існувати у сучасній історичній літературі. Можна погодитись з тими авторами, які обстоюють думку, що 1905 р. - це час виникнення масового профспілкового руху в Російській імперії, у тому числі і в Україні, а не дата зародження профспілок. Ця точка зору знайшла своє певне обґрунтування у виступах дослідників, що прозвучали на науковій конференції «90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні», яка проходила в Академії праці і соціальних відносин ФПУ 1996 р.

Важливою теоретичною проблемою щодо виникнення профспілок в Україні є питання перших прототипів, тобто організацій та об'єднань, які трансформувалися на профспілки.

Серед науковців утвердилась точка зору, що *першими прототипами профспілок були цехові корпоративні об'єднання (цехи), що існували ще за доби середньовіччя.*

Цехи являли собою об'єднання людей однієї або кількох професій, які створювалися з метою захисту їх професійних інтересів шляхом регламентації виробництва та стосунків з іншими цеховими об'єднаннями. У містах України наприкінці XV-у першій половині XVI ст. Існувало близько 120 ремісничих спеціальностей. Слід відзначити, що ремісники

становили більшість промислового населення українських середньовічних міст - до 25 -36 % всіх жителів,

Наявність цехів на українських землях вперше документально засвідчено, починаючи з кінця XIV ст. Збереглася грамота 1386р., якою староста Андрій від імені угорського намісника в Галичині Владислава Опольського дарував шевцям Перемишля права, що вже мали об'єднання шевців Львова.

Чому ж саме ці об'єднання ми можемо вважати першими прототипами профспілок?

По-перше, цехи були об'єднаннями економічного характеру, які не тільки виконували завдання організації виробництва, а й захищали соціально-економічні інтереси працюючих.

По-друге, цех як корпорація володів сумою прав і привілеїв, закріплених у відповідних документах: постановах міських властей, статутах, пожалуваних грамотах. Отже, в цехах існувало «цехове право», що давало ремісникам певну гарантію свободи діяльності, тобто забезпечувало правові основи їх функціонування.

По-третє, цехи мали сувору організаційну будову. На чолі цеху стояв цехмістер, якого обирали цехові майстри, потім йшли підмайстри (товариші, челядь, молодики), а потім учні. Існувала чітка регламентація кожного «зрізу» даної структури.

По-четверте, Статутом суворо визначалася і контролювалася вся діяльність цеху, а також регламентувалися умови виробництва і збуту продукції, порядок управління в цеху, стосунки цеху з іншими корпораціями, правила поведінки його членів, обрядове життя ремісничого об'єднання. Професійна ремісничая обрядовість безпосередньо впліталася в трудовий процес і, звичайно, не була відмежована від нього.

По-п'яте, цехи виконували одну з найважливіших функцій, яка сьогодні є найвагомішою у діяльності сучасних профспілок - функцію соціального захисту. Цехи надавали деякі соціальні

гарантії своїм членам та їх сім'ям, а саме: страховка на випадок хвороби, травматизму чи смерті, матеріальна допомога малозабезпеченим членам цеху та інші види взаємодопомоги.

Водночас, як переконують історичні документи, цех був військовою організацією, і що брала участь в охороні та обороні міста, а також своєрідною релігійною організацією, що мала навіть свою церкву, капличку чи ікону в церкві. Кожне цехове корпоративне об'єднання мало власну атрибутику та символіку (емблеми, прапори, печатка, скринька тощо).

На нашу думку, перераховані вище характерні особливості діяльності цехів є переконливим свідченням того, що свої витoki профспілки беруть з цеховщини і насправді цехи - це перші прототипи профспілкових об'єднань у цілому,

В історіографічному плані дану проблему певною мірою висвітлювали історики профспілкового руху в різні історичні періоди (В. Святловський, Макс Гордон, А. Чекін, а в теперішній час - Р. Берест, М. Зима, А. Усик, Н.В. Бузирьова та ін.)

Одним із перших прототипів профоб'єднань в Україні були також товариства взаємодопомоги. Дослідник Ю. Мілонов стверджує, що ще в 1814р. появилась перша організація даного типу у Варшаві, через два роки - у Ризі, а в 1819р.-у Юр'єві [10]. А. Чекін у праці «О профессиональном движении» вказує на той факт, що уже в 1824 р. з'явилися перші робітничі об'єднання взаємодопомоги в Росії. Широка маса робітників, службовців, інтелігенції і навіть духовенства мала можливість вступати у ці товариства. «Засновники», «покровителі» та «почесні члени» видавали позики, виступали на захист економічних та правових інтересів своїх членів.

Після скасування кріпацтва в царській Росії почав швидко розвиватися капіталізм. За 1866 - 1880 рр. число фабрик і заводів збільшилося більше як у 2,5 рази, а їхня продукція - майже в 4. При стрімкому розвитку промисловості збільшилась концентрація робочої сили,

а з боку капіталістів, - експлуатація та утиск прав найманого працівника. Ці фактори, безумовно, впливали на розвиток ідеї консолідації робітництва та створення певних організацій робітників, які б захищали їх права та гарантії. Період реформ 60 - 70-х років у Росії пожвавив громадсько-політичні рухи, а також сприяв розвитку робітничого руху. Ці об'єктивні фактори впливали і на створення товариств взаємодопомоги. Так, у 1863р. створили товариство взаємодопомоги приказчики Одеси, а вже незабаром організації приказчиків були створені в Миколаєві, Києві та Харкові. У 80-і роки вони стали сформованими структурами.

Зокрема, 15 серпня 1883р. в Харкові зареєстровано перше «Общество вспомоществования приказчиков». Основу цього об'єднання становили службовці, однак, серед засновників було дев'ять власників торгових підприємств. Мета товариства була звичайною для того часу - це фінансова допомога, турбота про людей старшого віку та хворих, надання медичної та юридичної допомоги. В 1906 р. на основі даного товариства утворилась профспілка приказчиків, яка проіснувала до 1917р. [11]. Протягом 1894-1898рр. з'явилось ще три аналогічні товариства, які займалися благодійністю і захищали права своїх членів.

Товариства мали свої Статути, які зазначали як основні напрями діяльності об'єднання, так і структурну будову.

Другу сходинку за кількістю створених об'єднань займали друкарі. Наприкінці 80-х років їх товариства почали масово створюватися в східних та південних регіонах України.

Щодо товариств взаємодопомоги, то вони, безумовно, були першими прототипами профспілок в Україні (як у західному регіоні, так і на українських землях, що входили до складу Російської імперії). Однак, у їх становленні та розвитку були певні особливості. Справа в тому, що ці організації проходили певний етап трансформації, переростання на профспілку, проте, інколи новостворені товариства взаємодопомоги відразу стали профспілкою. Визначити перехідний рубіж від одного стану об'єднання до іншого надзвичайно складно. Ось чому в наукових доробках деякі дослідники подають «товариства сотоваришування» чи «товариства взаємодопомоги» як профспілкові організації. Але однозначності у висновках знайти неможливо ні серед дослідників сьогодення, ні в минулі періоди.

Так, А. Чекін у дослідженні «Происхождение и развитие профсоюзного движения в России» стверджує, що «товариства взаємодопомоги не перетворювалися прямо на професійні спілки» [12]. На думку Д. Рязанова, «товариства взаємодопомоги не відігравали жодної ролі у створенні

профспілок». Він акцентує увагу на тому, що витокami профспілок є революційний рух робітничого класу та виникнення більшовицької партії [13].

Каси взаємодопомоги є також першими прототипами профспілок в Україні, що виникали на всій території сучасної України (в західному регіоні - на початку XIX ст., а в Російській імперії - у 80 - 90-і роки). Це були об'єднання змішаного типу, до якого входили наймані службовці та робітники, адвокати, лікарі, професори і навіть самі підприємці. Порівнявши статус, діяльність та організаційну будову товариств взаємодопомоги та кас взаємодопомоги, можна зробити висновок, що товариства мали більш багатоспектрову діяльність, створювали фонди, а не задовольнялися вирішенням лише фінансових проблем.

До перших прототипів профспілкових організацій в Україні слід віднести страйкові каси, що виникали у зв'язку зі страйковим рухом у Росії наприкінці XIX ст. Інколи вони були просто тимчасовими об'єднаннями, створеними тільки на період проведення страйку. На відміну від товариств взаємодопомоги страйкові каси були нелегальними організаціями. Члени страйкових кас, а на той період - це були здебільшого революційне налаштовані робітники, переважно з числа молоді, які організували страйки, проводили агітацію, надавали грошову допомогу страйкуючим, потерпілим та ін. Кошти бралися з членських

внесків та зборів серед робітників. Такі організації мали широку географію: Петербург, Москва, Варшава, Лодзь, Вільнюс, Мінськ, Кострома. А в Україні — Одеса, Катеринослав та Харків. Тенденцію переростання страйкових кас на профспілкові організації відзначають у своїх дослідженнях В. Яроцький, В. Святловський, Р. Якуба та ін.

За умов перебудовного періоду кінця 80-х років XX ст., коли створювалися здавалося б аналогічні страйкові структури - страйкоми, які започаткували нові альтернативні профспілки, особливо у донецькому регіоні України, вони практично не брали на себе функцію взаємодопомоги і не мали коштів для виплат робітникам.

У Росії наприкінці XIX ст. з'являються об'єднання релігійного толку, з яких також беруть виток деякі профспілки. Це були єврейські організації - хеври. Вони мали статuti, які називалися свиток, чітко була відпрацьована система виборів керівників. З одного боку, їх діяльність нагадує товариства взаємодопомоги, а з іншого, - в основному щодо будови - хеври є копією старих польсько-єврейських цехів. Тип об'єднання - змішаний, тобто до організацій могли вступати одночасно і господарі, і робітники. Члени сплачували щомісячні внески. Взаємодопомога та соціальний захист були основними функціями цих об'єднань, хоча частина з них почала трансформуватися ще раніше в інші організації: по-перше, вони перетворюються на робітничі групи та об'єднання; по-друге, хеври ставали основою для започаткування організацій підприємців, релігійних та інших організацій; по-третє, але найважливіше, відбулося їх еволюціонування до профспілок. Як зазначає дослідник В. Святловський, з розвитком широкого профспілкового руху в Росії у 1905р. хеври зникають зовсім [14].

Існує в історичній науці й інші підходи. Так, дослідник П. Колокольников визнає за виток профспілкового руху первинні об'єднання в середині підприємств задовго до 1905 р., а саме: ради депутатів, заводські комісії, групи уповноважених, лампадні каси тощо [15].

У наукових публікаціях натрапляємо й на твердження, що першими прототипами профспілок є зубатовські організації та групи «Боротьби за визволення робітничого класу» (хоча є офіційна точка зору, що останні стали зародком більшовицької партії).

Д. Антошкін вважає, що Південно-російський союз робітників (1875р.), створений в Одесі, і Південно-російський союз, створений у Києві у 1880 р. є витокami профспілкового руху [16]. Цю точку зору підтримує А. І. Епштейн і розцінює ці робітничі об'єднання як зразки типових зародків профспілок. Як бачимо, є різні підходи та наукові погляди щодо перших прототипів профспілок.

Проаналізувавши наукові розробки різних хронологічних періодів і сучасні матеріали з даної проблеми, можна зробити такі висновки:

- профспілки в Україні зароджувались під впливом соціально-економічних та політичних чинників. Серед найголовніших є конфлікт між працею і капіталом, соціально-економічний та національний гніт, ініціатива з боку політичних партій і структур влади;

- вагомим чинником щодо виникнення профспілок була, безумовно, політика держави щодо громадських об'єднань;

- порівнюючи міжнародні моделі профспілкового руху (анархо-синдикалізм, тред-юніонізм, геверкшафти), а також глибоко проаналізувавши і порівнявши «західну модель» та «російську модель» в Україні, слід відзначити важливу спільну рису для всіх моделей: *профспілки можуть і виникають при наявності вільнонайманої праці*;

- особливістю виникнення профспілок у Росії був той факт, що вони виникали на 100 і більше років пізніше, ніж у розвинутих країнах Європи і значно пізніше, як у західному регіоні України. Вони створювались за умов, коли ще не існувало робітничого законодавства, або ж воно було прийняте, а насправді не стало нормою закону.

Царизм чинив наступ на профспілки. Так, наприкінці XIX ст. діяв закон, яким каралось робітництво за участь у страйках, а з 1880 р. на підприємствах дозволялося створювати поліцейські структури з метою контролю та розправи над «неблагонадійним» робітництвом;

- територіальна близькість західноукраїнських земель до Західної Європи була впливовим фактором на генезу профспілкового руху в Україні;

-аналіз наукових досліджень переконує, що в Україні продубльовані перші прототипи профспілок, які діяли в країнах Західної Європи. Так, Англія, що започаткувала тред-юніоністську модель профруху, мала першими прототипами профспілок цехові корпоративні об'єднання, товариства взаємодопомоги, каси взаємодопомоги та робітничі клуби. Прототипами перших профспілок у Франції стали компаньйонажі, які прирівнювалися до підмайстрів у цеховій структурі в Україні. Функції їх відрізнялись одна від одної: компаньйонаж «добрих дітей» виконував функції товариства взаємодопомоги; компаньйонаж «долга» - виступав як революційно налаштована організація. У Франції існували також товариства взаємодопомоги - «товариства опору» - така бойова організація, що трансформувалася на профспілку. Отже, на території сучасної України деякою мірою проявились ті тенденції, які в різні історичні періоди пройшли країни Західної Європи.

Щодо проблем теорії та історіографії профспілкового руху в цілому, а також генезис профспілкового руху в Україні, вимальовується кілька важливих моментів, на які слід звернути увагу:

- найновітнішою сьогодні залишається точка зору дослідника Р. Береста - перші профспілки утворились у 1817 р. А щоб змінити цю дату, потрібно дослідити ранній період капіталістичного розвитку «російської моделі» і вивчити архіви у Відні, що містять матеріали, які стосуються історії західного регіону ще до початку XIX ст. На нашу думку, більшість учених, що вивчають профспілковий рух, схильні автоматично переносити загальні тенденції розвитку робітничого руху на профспілковий рух. Це помилка, бо генеза профруху має свої специфічні особливості;

а у наукових публікаціях немає чіткості у статистичних даних профоб'єднань, а відносно України - існує суттєва розбіжність у цифрових показниках. Для аналізу можна взяти лише матеріали конференції, що проходила в АПСВ у 1996р. і переконатися в цьому;

- на жаль, досі існують проблеми джерелознавчого характеру. Так, бібліографічні покажчики за 1905 р. містять джерела, які засвідчують ранній етап діяльності перших прототипів профспілок на території України, але, на жаль, автору так і не вдалося знайти їх у бібліотеках України. Дана публікація - це перша спроба комплексно підійти до вивчення проблеми генези профруху в Україні, що є, безумовно, суб'єктивним баченням автора через призму сучасних наукових підходів та методологічних принципів.

Література

1. Берест Р. Перші профспілки; початок біографії //Профспілки України. -1995. - № 3 -4.-С.5-8; його ж. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 -1939рр.). - Дрогобич, 1995; Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. - К., 1996; Головка МЛ. Проблеми сучасного профспілкового руху в Україні//УІЖ. - 1996. -№ 3. - С. 81 - 91; Неклюдов Н. С высоты времени. Об итогах профсоюзного движения в Харькове //Слобода. - 1995. - 29 листоп.; його ж. С чого

начиналось (предпосылки возникновения профсоюзов в России и роль харьковских рабочих в этом движении. 1894 - 1905 гг.) //Солидарность. - 1995.-9 верес.; 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матеріали наукової конференції «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії та сучасності», присвячені 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні (Київ, 24 листоп.1995 р.). - К.; Вид-во «Логос», 1996. - 245 с.(далі - Матеріали конференції «90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні»).

2. Шаблій А.П. История профсоюзов Украины и ее освещение в научной литературе. - М., 1992. - С. 7 - 8.

3. Зима М.П. Тернистий шлях утвердження //Профспілки України. - 1995. - № 5. - С. 2.

4. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817-1939).-Дрогобич: Відродження, 1995. - С. 4.

5. Епштейн А. Коли ж почався профспілковий рух в Україні //Солидарність. - 1995. - № 36. - 23 верес.

6. Рябцев В.П. Народження профспілкового руху в Україні //Матеріали конференції «90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні». - К., 1996. - С. 44.

7. Борщенко И.Л, Введення к курсу истории профдвижения в СССР. - М., 1949. - С. 45.

8. Кравец Е. Старейший профсоюз //Профспілки України. - 1995. - № 5 - 6. - С. 11 - 19; його ж. К вопросу об истории возникновения профсоюза работников морского транспорта Украины и начальном периоде его деятельности(1903 - 1918 гг.) //Матеріали конференції «90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні». - С. 48; Борщенко И.Л. Введенис к курсу истории профдвижения в СССР. -М,1949.-С.45.

9. Гордон М. Как изучать профессиональное движение. - М., 1925. - С. 19.

10. Томський М. Очерки профдвижения в России. - М., 1923; Лозовский А. Профсоюзы в Советской России. - М., 1920; Айнзафт С. Первый этап профессионального движения в России.-М., 1924.

11. Милонов Ю. Как возникали профсоюзы в России. - М.: Изд-во ВЦСПС, 1929. - С. 5 - 11.

12. Очерки истории профсоюзов Харьковщины. - Харьков, 1999. - С. 15.

13. Чекин А. Происхождение и развитие профдвижения в России. - М., 1926. - С. 21.

14. Гордон М. Вказ. праія. - С. 16.

15. Див. Святловський В. Профессиональное движение в России. - СПб., 1907. - С. 27.

16. Гордон М. Вказ. праця. - С. 16.

17. Антошкін Д. Профсоюзное движение в России. - М.,1928.

18. Епштейн А.І., Куделко С.М. До питання про початок профспілкового руху в Україні // Матеріали наук. конференції «Профспілковий рух в Україні...», - С. 35; його ж. Профсоюзное движение Харьковщины (Очерки истории). - Харьков, 1998. — С. 15.